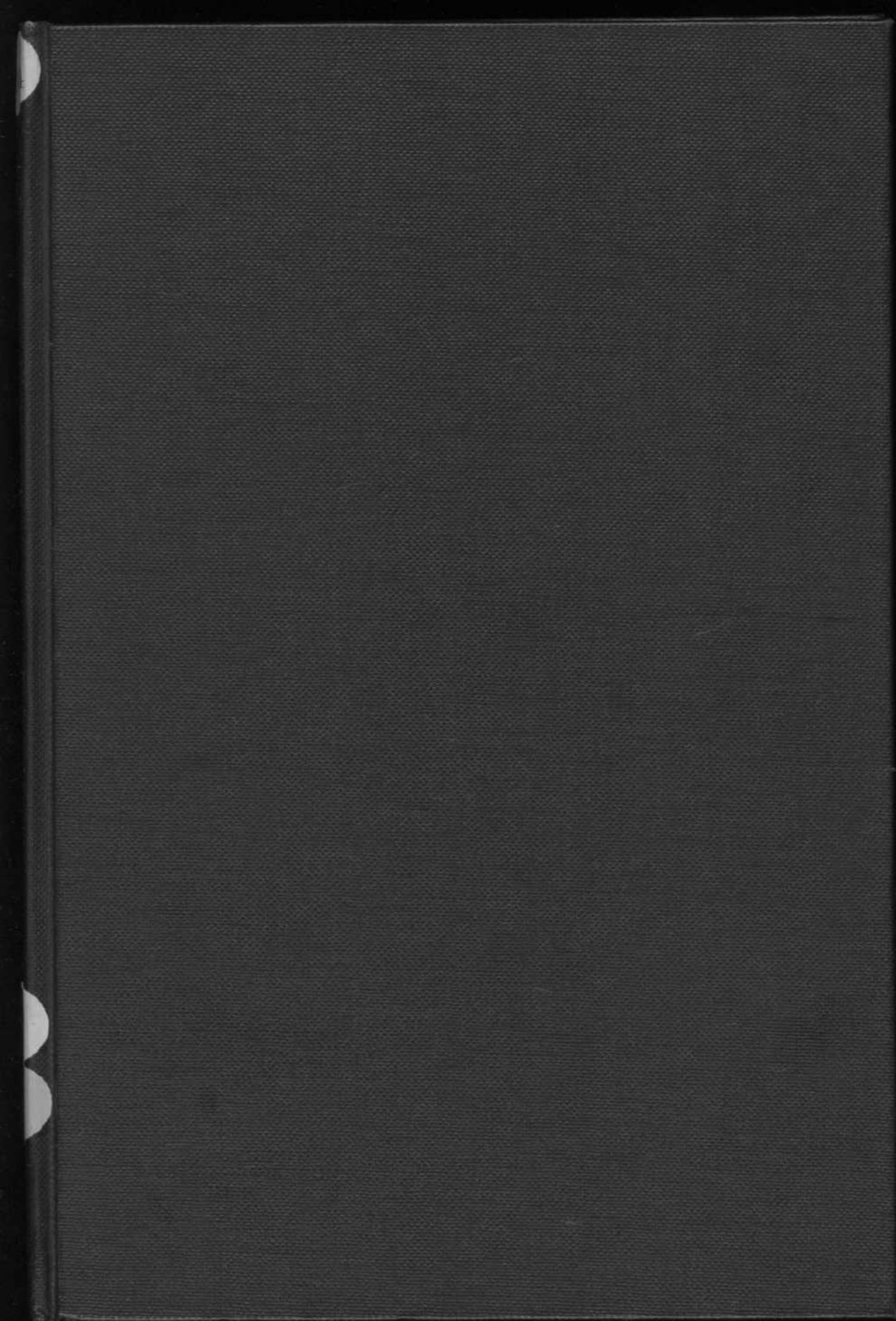

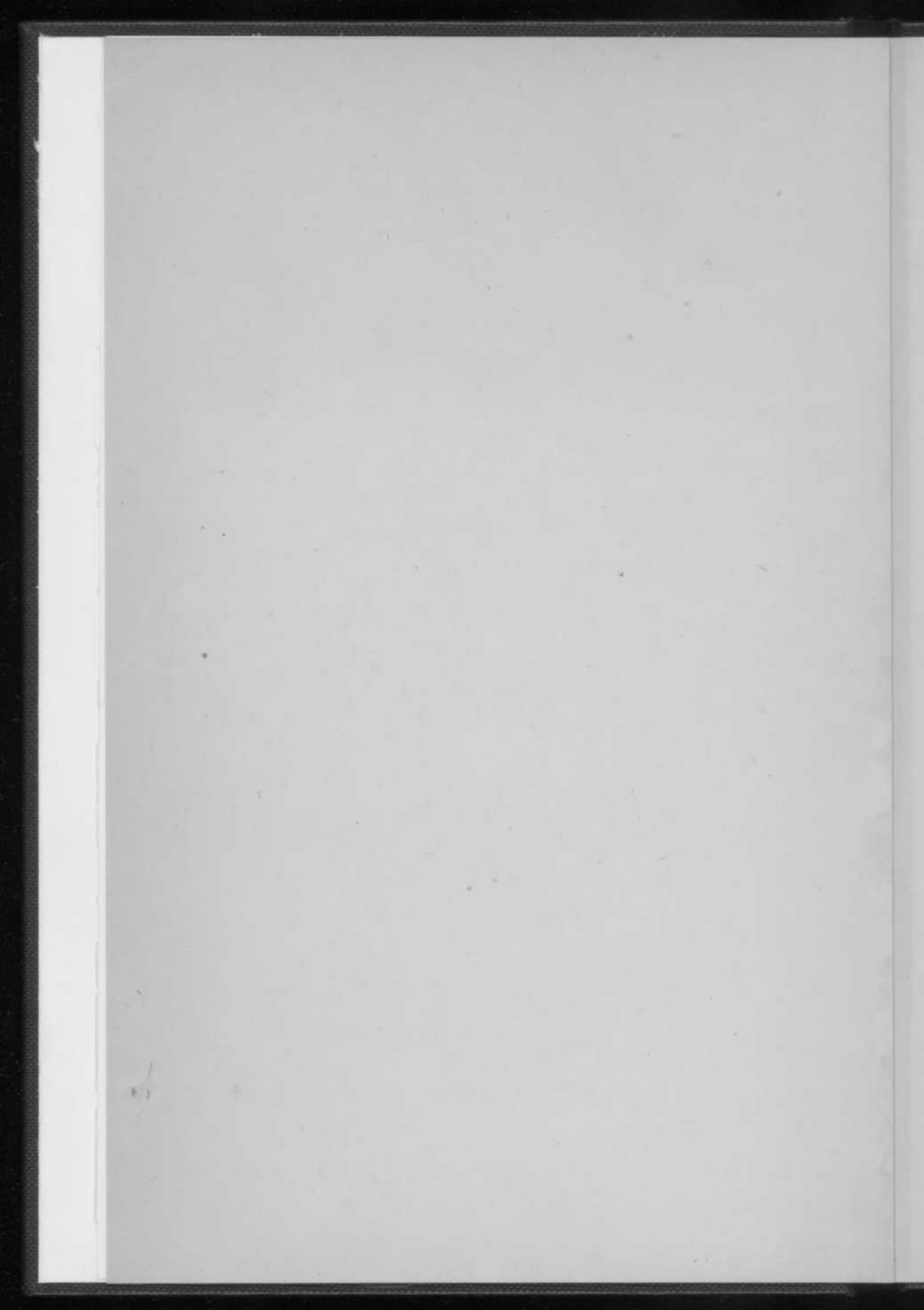

AESTHETIEK EN OORSPRONG DER HINDOE-KUNST OP JAVA

DOOR

C. P. WOLFF SCHOEMAKER

AESTHETIEK EN OORSPRONG
DER HINDOE-KUNST OP JAVA

93

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0712 4891

8311010

u624 A25

AESTHETIEK EN OORSPRONG
DER HINDOE-KUNST OP JAVA

DOOR

C. P. WOLFF SCHOEMAKER

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ V/H G. C. T. VAN DORP & Co.
———— SEMARANG — SOERABAIA — BANDOENG —————

1924

VOORWOORD

De steeds toenemende belangstelling en zorgzaamheid in de laatste jaren voor al wat den Javaan betreft, de bestudeering van zijne levensbeschouwingen, zijn ras-eigenschappen en kultureele vermogens gaat gepaard met een grootere waardeering van Java's bewoners.

De Javaan is in de oogen van geleerden en van een ieder, die op het gebied van Javaansche kultuurkennis wat wil beteekenen, een interessant object geworden.

In deze bewogen tijden van klassenhaat, menschenliefde en drang naar sociale gelijkstelling, verlangen de onderzoekers van de Oud-Javaansche kultuurresten — met algeheele veronachtzaming van de werkelijke verhoudingen en met niet geringe overdrijving de uitingen van den Javaan op geestelijk gebied naar voren brengend — de erkenning van deze gemengd Maleische eilandbewoners (te lang — zoo meenen zij — als kultuurmenschen onderschat) als gelijkwaardig in aanleg met de anthropologisch hooger, ontwikkelde rassen van het Oosten, waarmede zij alleen de huidskleur en eenige door de tropen-natuur bedongen eigenschappen gemeen hebben.

De Javaan heet dan „Oosterling”! ¹⁾ Deze benaming brengt de gedachte onwillekeurig op de zeer intelligente rassen van West-, Midden- en Oost-Azië, en daarmede is dan al heel wat bereikt!

¹⁾ Wanneer vervangt men deze onwetenschappelijke aanduiding van alle heterogene rassen ten Oosten van Europa door raskundig juistere benamingen, welke aan het dooreen werpen en over één kam scheren van die zoo geheel verschillend gearde rassen misschien een einde zullen maken.

Een ieder, die op grond van studie, inzicht en ervaring daar anders tegenover staat — juist, dikwijls, door zijn groote waardeering van de Oostersche volken — wordt kortzichtig genoemd. Want de opheffers van het Javaansche volk verwerpen de natuurleer der menschelijke ontwikkeling met de daaraan verbonden fysieke en geestelijke kenmerken; zij schrijven achterlijkheid alleen toe aan tekortkoming, in vroeger eeuwen, van ontwikkelings-kansen. Sympathiek gedacht, inderdaad!

Het spijt mij door mijn besliste, overtuiging, op grond ook van vergelijkende beschouwing der algemeene geschiedenis der volken en gelet op de symptomen van infantiele onmacht bij den *echten* Javaan, niet een zoo veilig, zoo gemakkelijk, want vriendelijk-vergoelijkend standpunt te kunnen innemen. Gevoels-subjectivisme en liefde-blindheid — zooals ik het maar zal noemen — acht ik in dergelijke vraagstukken, die de houding van onze gezaghebbers tegenover den Javaan bepalen, uit den booze.

Ik ken het land en zijn volk bijna 20 jaren, mijn jeugdjaren niet medegerekend. En mijn aanraking en waarneming is niet geweest die van een bureau-man, die het meer verijnde, gemengde type en zijne uitingen gedurende soms slechts eenige jaren opmerkt, om er dan met apodictische stelligheid over te schrijven, maar die aanraking is veel directer en vertrouwelijker geweest, omdat ik ondanks mijn hard oordeel in zeker opzicht, toch belangstelling en vriendschap voel voor dat volk.

Zòò groot is bij die Javanen-vrienden het geloof in de beteekenis der naïeve en opeeuwen-oude conventie berustende geestes uitingen van dit volk — waaronder wel is waar enkelingen van gemengden bloede in be-gaafdheid uitmunten — dat zij, met de kritieklooze vereering van het vreemdsoortige en ongewone in gekleurde rassen, aan den tijdgeest eigen, in die uitingen een diep-

te veronderstellen, welke aan in eindeloozen sleur herhaald werk, goed beschouwd, totaal vreemd is.

Bewondering voor ziellooze, handwerkmatige voortbrengselen, waarvan het kunstgehalte, ondanks dikwijls knappe uitvoering, als regel ver blijft onder het meest simpele Oost-Aziatische kunstnijverheidsstuk (om maar iets te noemen), wordt voor kunstkennis gehouden.

In vaktijdschriften treffen soms beschouwingen over Javaansche kunst door gezaghebbende mannen gegeven, die niet altijd getuigen van kunstkennis en stijlinzicht. De suggestie, die op den langen duur van deze voorlichting door ijverige amateurs uitgaat, laat niet na ten slotte het algemeen oordeel te bepalen, zoodat heel veel voor mooi en kunstvol gehouden wordt, dat niets anders is dan gevoellooze, droge navolging.

De groote dunk van de kunstbegaafdheid der Javanen (welke intusschen achterstaat bij die van andere eilandbewoners in onzen archipel, als bijvoorbeeld Bataks, Dajaks, Toradja's, Balíneezen) heeft zelfs DR. F. D. K. BOSCH, chef van den Oudheidkundigen Dienst op Java, op de gedachte gebracht (hem in deze gedachte althans gesteund), dat Javanen en niet Hindoe's uit Voor-Indië gehuldigd moeten worden als de auteurs der Hindoe-monumenten op Java.

Hij heeft getracht in eene „hypothese omtrent den oorspong der Hindoe-Javaansche kunst” voor deze veronderstelling bewijsmateriaal bijeen te brengen en ontrent daarbij de mogelijkheid, dat de Hindoe's op Java een belangrijken rol zouden hebben gespeeld.

Het is de verplichting der objectieve wetenschap het probleem, waarvoor de oude kunstresten op Java de kultuurgeschiedenis stellen, veelzijdiger te belichten, dan, naar het mij voorkomt, in deze hypothese en elders gedaan wordt.

De opvatting van Dr. BOSCH acht ik geheel onaan-
nemelijk, zoowel op grond van anthropologische gege-
vens als door stijlkritische beschouwing van het Hindoe-
Javaansche werk, in vergelijking met de stijltendenzen,
welke in het latere Javaansche werk tot uiting kwamen,
en gelet op het nauw verwante karakter der kunstwerken
in Voor-Indië.

De wijze van ontstaan van kunstwerken en stijl-
vormen, hunne ontwikkeling, de afhankelijkheid van
uitheemsche invloeden, is moeilijk te bepalen zonder
algemeene kunsteruditie, hoe groot ook daarbij het be-
lang is van archeologische en taalkundige gegevens.

In mijne bestrijding van de stelling, dat Javanen, zooals
deze vroeger geweest moeten zijn, de scheppers zou-
den zijn der Hindoe-monumenten op Java, zag ik mij
volledigheidshalve genoodzaakt beschouwingen in te
lasschen, welke voor den Javan niet vleidend zijn. Ten
onrechte zou daaruit de gevolgtrekking gemaakt kun-
nen worden, van een vooroordeel mijnerzijds, waar-
door mijn inzicht zou zijn vertroebeld. Ik heb die in-
zichten gemotiveerd, zoodat een ieder de waarde daar-
van kan beoordeelen.

De door mij aangevoerde tegenargumenten, alle van
verschillende beteekenis, vormen overigens een aaneen-
sluitend, onderling verbandhoudend geheel, en mijn stand-
punt komt geenszins neer — zooals men het heeft willen
doen voorkomen — op de bewering „de Javan presteert
op kunstgebied niets en kan dus de Hindoe-monumenten
niet hebben voortgebracht”.

Een stelling is immers met één enkelen bewijsgrond
niet te verdedigen, maar is alleen uit verschillende, *el-
kaar steunende* factoren op te bouwen. Evenmin zal mijne
meening zijn weerlegd door de juistheid van één enkel
argument te ontkennen, alsof slechts één enkel grondargu-

ment ware gegeven. Alle argumenten, geheel verschillend, maar complementair van aard, beschouw ik als essentieel.

Al spreekt uit mijn betoog weinig waardeering voor de prestaties van den Javaan op het gebied van bouw- en beeldhouwkunst, en twijfel aan zijne economische en politieke vermogens — nauw samenhangend, immers, met de ontwikkeling der groote kunsten — ik wil geenszins ontkennen, dat de Javaan een sterk stijlgevoel bezit en ontvankelijk is voor het schoone.

Bovendien maak ik een onderscheid tusschen den eigenlijken Javaan, dien ik in mijn betoog uitsluitend op het oog heb, en den jongeren Hindoe-Javaan. Deze Hindoe-Javanen waarvan het type o. m. kenbaar is aan het meer loodrechte, gelaatsprofiel en den fijner besneden gelaatsvorm, zijn het, die door hun grooter intellect en subtiliteit van gevoel den indruk vestigen van een ras-begaafdheid, welke echter niet bestaat bij het gewone, weinig vermengde *volk*, waarom het hier gaat. Men meene niet, dat ik daarom het Javaansche volk minacht. Ik houd werkelijk van den Javaan, om zijn goeden aard en sympathieke gemoedseigenschappen, maar acht het onjuist om in het algemeen streven van hem op te heffen en te ontzien, den Javaan vermogens toe te denken, welke hij nu eenmaal niet bezit; *onjuist, om de kultuurgeschiedenis van Java daarop in te stellen.*

Het spijt mij het aantal illustraties in dit opstel te hebben moeten beperken tot een achttal; te weinig om het geschrevene behoorlijk te verduidelijken. Maar ik neem aan, dat de lezer, waarvoor ik geschreven heb, met zijn kennis der Hindoe-kunst die leemte zelf zal aanvullen.

BANDOENG, Februari 1924.

WOLFF SCHOEMAKER

AESTHETIEK EN OORSPRONG DER HINDOE-KUNST OP JAVA

GEEN ander Hindoe-land heeft kunstwerken voortgebracht, zoo klaar van vorm en teekening, zoo harmonisch van opbouw, geleding en ornament als het oude Hindoe-Java.

Dit merkwaardig verschijnsel treft te meer door de groote zelfstandigheid en beslistheid van karakter der Hindoe-Javaansche bouw- en beeldhouwwerken.

Aan welk ras komt de hulde toe voor deze verheven kunstuiting?

Algemeen werd aangenomen, dat de kunstenaars Hindoe-immigranten waren, gekomen uit verschillende streken van Voor-Indië, totdat Dr. F. D. K. BOSCH, Chef van den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indië, in zijn „*Hypothese omtrent den oorsprong der Hindoe-Javaansche Kunst*” belangstelling wekte voor de gissing, dat *Javanen, niet Hindoe's*, de bouwkunstenaars en beeldhouwers geweest zijn der schitterende kunstvoortbrengselen op Java.

Als taalgeleerde en archeoloog heeft Dr. BOSCH zijne scherpzinnige analyse, welke tot deze interessante hypothese leidde, doen uitgaan van de „*çilpaçastra's* der Hindoe's, verhandelingen over bouwkunst,

beeldhouwkunst, de verschijningsvormen der Godheden, ceremonieel en andere heterogene onderwerpen, waarvan de kennis voor den „çilpin" noodig werd geacht.

Na het feit te hebben geconstateerd, dat „*tot dusver in Indië geen bouwwerk is aangewezen, dat met eenig recht aan dezelfde kunstenaars, die op Java werkzaam geweest zijn, kan worden toegeschreven*", toont Dr. BOSCH aan de hand van de in een dier verhandelingen gevonden uitvoerige, maar dikwijls verwarrende voorschriften, het verband aan tusschen Hindoe-Javaansche kunstwerken en eenige voorschriften in de geraadpleegde „*Manasara Çilpaçastra*".

Deze Manasara is een bijzonder gezaghebbende Çilpaçastra in Zuid-Indië, het gebied, waarvan wij aanleiding hebben den sterksten invloed op Java te veronderstellen.

De archeologische gegevens, waarover onze Oudheidkundige Dienst beschikt, getuigen er van, dat op Java niet alleen een voor Zuidelijk Indië traditioneele vereering voor bepaalde geanthropomorphiseerde geesten bestond, maar ook, dat de oudste schriftvorm, het Pallava, Zuid-Indisch was.

Eerst in later tijd ontstaat het Oud-Javaansche Kawi letterschrift, waaruit zich het modern-Javaansch heeft ontwikkeld ¹⁾.

Terwijl dus het Indisch letterschrift na verloop van tijd door het Javaansche wordt vervangen, vertoonen ook de tempelreliefs van Midden-Java waarmede het onderzoek naar oorsprong zich bezig houdt, opvattingen en elementen, die voor typisch Javaansch

1) Zie Dr. Krom, „Inleiding Hindoe-Javaansche Kunst".
Hoofdstuk: Geschiedenis van Java in den Hindoe-tijd.

doorgaan, zoodat het denkbeeld, dat Javanen in den bouw der monumenten een belangrijk, zoo niet het geheele aandeel hadden, zich vanzelf opdringt.

Het ontbreken op Java van rechtstreeks uit het stamland der Hindoe's ingevoerde bouwconcepties en architectuurvormen, zoomede de groote verscheidenheid van Javaansche beeldvoorstellungen, die in Indië niet zijn aangetroffen, heeft algemeen de aandacht getrokken.

Waar andere verschijnselen als: taalisolement, gebrekkige bouwtechniek, groote zelfstandigheid in kunstopvatting en opvolging daarbij van bouwkundige voorschriften doen vermoeden, dat noch sterke rasvermenging heeft plaats gehad, noch een traditie uit den vreemde heeft doorgewerkt, meent Dr. BOSCH, op grond ook van bepaalde, veronderstelde, begaafdheden bij de Javanen, in de vroegere Javanen de scheppers te mogen zien van de, Hindoe-Javaansche kunst.

* *

Hoe oprecht mijne waardeering ook is voor de inderdaad suggereerende wijze, waarop Dr. BOSCH zijne, onlangs opnieuw verschenen hypothese construeert, tocht vind ik in zijne argumenten niet anders dan een *schijn* van juistheid.

De hypothese wordt vooral weerlegd *door de monumenten zelf*, die door hun grootschheid, hun bewuste kunstvormen, hun rijp ontwikkelde plastiek en *typischen Hindoe-styl* met nadruk van Indo-Arischen oorsprong getuigen, en de gedachte aan echt Indonesische voortbrenging uitsluiten.

In de bewijsvoering van Dr. BOSCH wordt, naar mij voorkomt, een te groote waarde gehecht aan taalkundige gege-

vens, en te dikwijls *veronderstellingen* als *feiten* gegeven.

Daarbij houdt steller weinig of geen rekening met de gegevens der kunstgeschiedenis en rassenkunde, welke bij het zoeken naar eene oplossing voor het vraagstuk van groot belang zijn.

De hypothese is gebaseerd op conclusies, die in hoofdzaak op het volgende neerkomen:

1. Een vestiging van een groote kolonie Hindoe-werklieden op Java heeft niet bestaan.
2. Tot dusver is in Indië geen bouwwerk aangewezen, dat met eenig recht aan dezelfde kunstenaars, die op Java werkzaam geweest zijn, kan worden toegeschreven.

De Hindoe-kunst op Java vertoont zòd weinig Hindoe traditie, zòd weinig gelijkenis met de Zuid-Indische, dat aan geïmmigreerde Hindoe artisten onmogelijk een gewichtige rol kan toegekend worden.

De schoonheid der kunstwerken (de *kunst kwaliteit* dus) is daarin niet essentieel.

3. De Hindoe-kunst op Java is eenvoudig te verklaren uit navolging van de voorschriften der çilpaçastra's.

De teksten, die het licht gezien hadden in kloosters, hebben in Indië zelve alleen als academische verhandelingen beteekenis gehad. Maar de bekeerlingen in landen buiten Indië (zooals Java) hebben zich met de orthodoxie en den ijver, die neophyten eigen pleegt te zijn, op de uitvoering der in de çastra's gegeven voorschriften toegelegd, zooals blijkt uit den

meerderen rijkdom der Buddhistische beeldvoorstellingen en uit de grootscher bouwcomplexen op Java.

De kunstenaars op Java moeten dus wel Javaansche bekeerlingen zijn geweest en geen Hindoe's.

4. Java kon, voordat het Hindoe-invloed onderging, bogen op een eigen cultuur, waardoor de Hindoe-invloed ingang kon vinden.

De Javaan heeft als Indonesiër van nature een groote begaafdheid voor sierkunst; vandaar, dat in de architectuur het bouwkundig element de zwakke zijde is en blijft, en het ornament zich welig ontwikkelt. „Het ornament ontwikkelt zich tot een volmaaktheid, die alles wat Voor-Indië te aanschouwen geeft, in de schaduw stelt.”

Aan wie anders dan aan Javaansche kunstenaars kan dus de decoratie der heiligdommen worden toegeschreven?

5. Aan de omstandigheid, dat de hedendaagsche Javanen „met de schamelste woningen tevreden zijn” en „*geen spoor van genialiteit of maar het geringste streven naar oorspronkelijkheid aan den dag leggen*” mag in dit verband geen gewicht worden gehecht.

Volkeren, die vroeger uitblonken, zinken wel meer tot volkomen onbeteekenendheid terug zooals de wereld-geschiedenis leert. Men denke slechts aan de Grieken.

Ziedaar de quintessence in het betoog van Dr. Bosch, samengevat in een vijftal punten, welke ik elk afzonderlijk in beschouwing zal nemen en zal trachten te weerleggen.

Ad. 1 *Vestiging van een groote kolonie Hindoe-werklieden op Java heeft niet bestaan.*

In het Oud Javaansch zijn volgens de hypothese alle ontleende woorden van origine Sanskrit, de taal der geleerden, terwijl zoo goed als geen woorden uit de Indische spreektaal aan te wijzen zijn.

„Is eene vestiging van een groote kolonie van werklieden op Java, die geen enkel spoor in de taal nalaat, onbestaanbaar, zoo zal men goed doen”, zegt Dr. BOSCH, „die vestiging in het rijk der fabels een plaats te geven en naar een waarschijnlijker hypothese uit te zien, die het ontstaan der Hindoe-Javaansche bouwkunst poogt te verklaren”.

Dus uitsluitend op grond van het ontbreken in het Javaansch van woorden aan de Indische spreektaal ontleend, wordt deze uitspraak gedaan. Taalverwantschap kan wel een aanwijzing zijn, maar nooit een bewijs. De moderne anthropologie hecht aan taalkenmerken geen groote waarde meer, omdat bij taalvorming en -overname grillige factoren in het spel zijn, die misleiden.

De negers in Amerika hebben van hun eigen taal niets meer behouden. In andere streken van de wereld komt het voor, dat een taal is overgenomen van een ras, waarvan de sporen in die streken geheel verdwenen zijn.

De Indo-Arische talen hebben met de Indonesische zoo weinig verwantschap, dat overname of vermenging

van de spreektaal, naar mijn leekenoordeel, niet zoo voor de hand ligt. De uitspraak van Dr. BOSCH in deze lijkt mij daarom voorbarig.

De Hindoe typen, die men nu nog op Java aantreft, en die duidelijk door den bouw van den gezichtschedel van het meer primitieve grondtype te onderkennen zijn, wijzen wel degelijk op belangrijke Hindoe-kolonisatie en bloedvermenging; vooral als men bedenkt, hoe de natuurlijke selectie in het nadeel van het minder aangepaste Hindoe type moet hebben gewerkt.

Fischer zegt hierover:

„Bei beinahe allen Kulturvölkern, in Abendland ausnahmslos, sehen wir eine ganz erheblich geringere Fortpflanzung der sozial oberen Schichten. Weiter erfolgt eine Ausmerzung tüchtiger männlicher Individuen durch Kriege, politische Verfolgungen und dergleichen mehr. Wenn das alles Generation um Generation immer wieder geschieht, müssen ganz unbedingt die Träger dieser Erblinien über lang oder kurz aus dem Bestand der betr. Mischbevölkerung vollständig und restlos ausgelilgt werden”.

*(Prof. Eug. Fischer,
Die Rassenunterschiede des Menschen)*

Wij mogen aan een beduidende immigratie van Hindoe's niet twijfelen, waar vermenging met Indo-Arisch bloed na zoovele eeuwen nog kan worden opgemerkt. Men lette slechts op het meer loodrechte profiel en den ovalen vorm van het gelaat, den beter geteekenden neus en de regelmatige trekken bij de Javanen van hooger

stand, in tegenstelling met de typische prognathie en de grove physionomie der Javanen uit het volk.

JAVAANSCH GELAATSPROFIELEN.

Rechts — mannen. Links — vrouwen.

De meest rechtsche profielen geven het op Java domineerend „Oer-Maleise” type met vooruitgebouwde mondpartij.

Daarop volgen overgangsp profielen, waarbij het profiel meer en meer teruglinkt en steiler verloopt. Dit wijst op Kaukasische bloedsmenging en bevestigt ontwijfelbaar de historische overlevering van eene vroegere Hindoe-volksplanting op groote schaal.

Bekijkt men de reliefvoorstellingen in Midden-Java, dan krijgt men al dadelijk den indruk, dat geen volbloed Javanen aan het woord zijn geweest, al wordt — alweer op taalkundige gronden — gemeend, dat de in den

Baraboedoer ontdekte steeninscripties voor inheemsche beeldhouwers bestemd waren ¹⁾).

Eigenaardig en veelzeggend is verder, dat in de reliefs van den Baraboedoer geen gebouwen zijn afgebeeld, waarvan het vorm-type nu nog in Midden-Java voorkomt. Zelfs de in ouden Hindoe-tijd blijkbaar bestaande gewoonte om den vloer vrij van den grond te houden, bestaat in Midden-Java niet, wel elders in den Archipel.

Trouwens, voorbeelden van de afgebeelde Hindoe-daktypen treft men alleen buiten Midden-Java aan. Dat echter eenige algemeene ruimtevormen als de pendopo of open hal (Ind. Mandapam) nog op Java in gebruik zijn, ligt voor de hand. Ik heb hier meer het oog op *bouwvormen* en *constructiewijzen*, zooals door de reliefs weergegeven.

Uit nog andere dingen blijkt, dat de Javaan zèlf de

¹⁾ De verwaarloozing der buigingsuitgangen in het toegepaste Kawi-schrift voor de Sanskrit-opschriften boven enkele der relief-tafereelen van Baraboedoer's bedolven voet is m. i. nog geen bewijs, dat die inscripties bestemd waren voor inheemsche, d. w. z. Javaansche beeldhouwers, zooals Dr. Krom in zijn Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst zegt. Het is de vraag of deze het Sanskrit — zelfs als termen uit den tekst — zouden begrepen hebben. En al zouden Javanen de beeldhouwers geweest zijn (zij hebben ongetwijfeld minstens ruw beginwerk gedaan), de compositie, die vooraf op den steen geteekend werd, zal zeker wel toevertrouwd zijn geweest aan leidende meesters van hooge ontwikkeling, niet aan Javanen.

Maar bovendien, in het ambacht bestaan ten aanzien van schriftelijke aanduidingen overal eigenaardige gewoonten. Vooral als *in steen tijdelijke* aanduidingen gegrift moesten worden, lag het m. i. voor de hand het aantal letters zooveel mogelijk te bekorten. Het is ook best mogelijk, dat de gejavaaniseerde Hindoe *gilpins* onder elkaar het Kawi spraken, zooals Chineezen nu in Midden-Java onder elkaar Javaansch spreken.

Hoe ook, het weglaten der buigingsuitgangen kan hoogstens een vaag vermoeden opwekken, maar mag niet als bewijs gelden voor uitvoering door Javaansche beeldhouwers.

Hindoe kultuur op Java grootendeels over zich heen heeft laten gaan en weinig aandeel daarin had. Allicht, dat hij ook de taal niet vatte!

Merkwaardig is, dat de pagode-achtige dakvormen met schoorkransen als in de Oost-Java-reliefs afgebeeld — voor zoover mij bekend — alleen in het Nepal gebied van Noord-Indië inheemsch zijn, niet op Java. Wij zien in Oost-Java dus duidelijk nieuwe *uitheemsche* invloedsgolven.

Of zouden de Javaansche beeldhouwers gewerkt hebben naar teekeningen en voorschriften uit verschillende streken afkomstig? Welneen, daarvoor getuigen de reliefs te sterk van *eigen waarneming*.

In het voorkomen van inheemsche dieren, planten en gebruiksvoorwerpen in de relief-voorstellingen kan ik geen aanduiding zien van Javaansch werk. Zouden Hindoe kunstenaars niet even goed objecten uit hunne onmiddellijke omgeving kunnen hebben opgemerkt en in beeld gebracht? Wel spreekt de treffende nabootsing van *zuiver Indische motieven tegen* den Javaan ¹⁾.

Volgens het oordeel van *Van Erp* zijn ook de maritieme tafereelen van den Baraboedoer gestoffeerd met vaartuigen van *Hindoesch* type. De aanwijzing van Indonesische invloeden in bepaalde details behoeft daarmee niet in strijd te zijn.

1) Een klemmend argument, dat niet anders dan Javanen de beeldhouwers van het oude Java kunnen geweest zijn, meenen sommigen te hebben gevonden in de onnatuurlijke manier, waarop de leeuw op Java gestyleerd is. De opvatting houden zij voor typisch Javaansch en brengen zij in verband met het feit, dat dit dier den Javaan onbekend was.

Maar ieder, die de Hindoe-plastiek kent, zal weten, dat deze leeuw-styleering de conventioneele behandelingswijze van deze grimmigen vreemdeling was.

De Javaan zou, werkend naar teekeningen of naar de eigen aanschouwde natuurwerkelijkheid, figuren en stoffeering geheel anders, meer in profiel-stelling, vlak en verlijnd hebben weergegeven, zooals typisch aan den dag komt in de Oost-Java reliefs uit later eeuwen.

Wat bijvoorbeeld de *Panataran reliefs* uit den laten Hindoe-tijd te zien geven, is geen overontwikkeling of ontaarding van de Midden-Java kunst, maar is een origineele decoratieve uiting van het stijlgevoel, dat in de Javanen leeft, zij het dan ook, dat vreemde invloed in die reliefs nog merkbaar is.

Een zoo essentieel verschil in stijlgevoel, als spreekt uit de reliefs van Midden-Java en die van Oost-Java, zou geheel in strijd zijn met het onveranderlijke in den Javaanschen kunstgeest. De Javanen hebben zich in den na-Hindoe tijd conservatief getoond in aanschouwingswijze en geheel „Indonesisch” in gevoel en neigingen. Hun uitgesproken geest is aan de monumenten van Midden-Java geheel vreemd.

Als wij ons afvragen, waarvan de in de reliefs afgebeelde gebouwen — in constructie klaarblijkelijk *on-Javaansch*, — zijn afgeleid, dan dringen zich twee verklaringen aan ons op (de zuiver decoratieve bouwverbeeldingen natuurlijk buiten beschouwing latende). En wel:

of de afgebeelde gebouwtypen werden inderdaad op Java in die tijden toegepast, en de kunstenaars waren *gejavaniseerde* Hindoe's,

of de kunstenaars kwamen rechtstreeks uit vreemde gebieden.

De eerste verklaring heeft m.i. de meeste waarschijnlijkheid, is practisch gedacht bijna de eenig mogelijke, al schijnen ook kunstenaars uit Oost-Azie en Achter-Indie in den laten Hindoe tijd enkele in Oost-Java toe-

gepaste vormen en manieren van ornamentbehandeling te hebben ingevoerd.

Ik ben dan ook van meening, dat in Hindoe tijden in de machtsgebieden werd gebouwd op *Indische*-, niet op *Javaansche* wijze, althans niet voor de voornameklassen.

De on-*Javaansche* bouwwijze, die ook uit beschrijvingen is af te leiden, wijst er weer op, dat de Hindoe kolonisatie grootter omvang moet hebben gehad, dan op grond van taalkenmerken en gebruiken verondersteld wordt.

* *

Het physionomisch -type der beelden, hoewel conventioneel, duidt in bouw ontwijfelbaar op het Kaukasische ras. De beelden door Javanen of Indonesiërs gemaakt, vertoonen, ondanks kenbare pogingen tot benadering van het Hindoe beeld-type, beslist de ras-kenmerken van den vervaardiger. Zij zijn vaak in hun onbeholpen trant treffend van uitdrukking en bewijzen, dat de Javaan met den karakteristieken gelaatsbouw van de hem omringende menschen zeer vertrouwd was, en het type te sterk in zijn verbeelding had om het geheel in de richting van het Indo-Arisch ideaal der klassieke Hindoe-beelden te vervormen. Maar geheel uitgesloten acht ik dit niet, zoodat ik daarin op zich zelf geen bewijs zou zien, als niet tevens de wijze van uitvoering — waarover later — kenmerkend was.

* *

Heel het kunstverloop doet denken aan voorafgaande krachtige Indische volksplantingen.

Deze Indiërs javaniseerden langzamerhand ¹⁾, niet alleen door bloedsvermenging, maar ook door het land, het klimaat en de aanraking van het inheemsche ras.

Eerst in de laatste eeuwen van het bestaan der Hindoe-rijken in Oost-Java overheerschte het inheemsche element, waarin ten slotte alle vreemde bestanddeelen grootendeels geabsorbeerd werden.

Ook in den omzwaai van het kunstkarakter ligt een duidelijke aanwijzing voor een verandering in de rassamenstelling der kultuurdragers. De latere predominatie van den Javaan over een meer begaafd ras, de Hindoe's, teekent zich daarin af.

Het ontkennen van het bestaan eener groote Hindoe kolonisatie is dan ook in strijd met alles wat de anthropologie en de beeldhouwde documenten ons leeren.

* * *

Wat voor gezegd is over taalverwantschap is ook bedoeld voor woordgemeenschap. Het voorkomen van gemeenzaam of verwante woorden in spreektaal zou m.i. wel een aanwijzing zijn voor vroegere directe of indirecte aanraking tusschen twee volken; maar het ontbreken in een taal van uit een andere taal ontleende woorden mag daarom niet omgekeerd als bewijs gelden voor het onaannemelijke van een vroeger bestaand innig contact tusschen de volken.

¹⁾ door para- en idiovariatie.

Typen uit de Barabudur Reliefs

Het regelmatig gelaatsovaal en de gelaatsstreken zijn on-Javaansch. Toch komen deze typen onder de Javanen, vooral van beteren stand, voor. In aanmerking genomen de vele eeuwen, welke het tegenwoordige geslacht van den Hindoetijd scheiden, en de in die langdurige periode plaats gehad hebbende natuurnoodwendige uitroeiing van het ingeplante Hindoe type, is de veronderstelling niet gewaagd, dat wel degelijk krachtige Hindoe volksplantingen op Java hebben bestaan. Men vergelijke ook de gelaatsprofielen op bl. 8.

* *
*

Ad. 2 *Tot dusver is in Indië geen bouwwerk aangewezen, dat met eenig recht aan dezelfde kunstenaars, die op Java werkzaam geweest zijn, kan worden toegeschreven. De schoonheid der kunstwerken (de kunstkwaliteit dus) is daarin niet essentieel.*

Dr. KROM, die op zijn groote reis door Indië verschillende bouwwerken bezocht en bestudeerd heeft, verklaart, dat hem daarbij *niet het minste spoor van overeenkomst* onder de oogen is gekomen tusschen het geziene en de Midden-Java monumenten, behalve het aan beide groepen eigene algemeen Indische ¹⁾).

Blijkbaar spreekt hij hier alleen over *Gandhara*, waarvan de bouwresten echter om hun gemengd karakter minder geëigende vergelijkingsobjecten zijn. Maar dit neemt niet weg, dat zijne opmerking toch ook voor andere gebieden geldt.

In deze omstandigheid, dat het onderzoek naar overeenkomst der Javaansche monumenten met Voor-Indische oudheden, met het doel aanknoopingspunten te vinden, een negatief resultaat opleverde en daarmede de verwachting teleurgesteld werd „dat de *oudste* Javaansche monumenten groote gelijkenis zouden vertoonen met de architectuur, zooals die in het stamland der Hindoe-kolonisten op een bepaald tijdstip bloeide”, vindt

1) Inleiding Hindoe-Javaansche Kunst — Deel I blz. 136

Dr. BOSCH een krachtig argument om de aanname te bestrijden, dat Hindoe's aan de Hindoe-Javaansche kunst het aanzijn gaven. Want — zoo is zijne overweging —:

„Men mag voorop stellen, dat de Hindoe-kunstenaars, die volgens de hypothese de leiding bij den bouw der Midden-Javaansche heiligdommen gehad hebben, niet op Java overnieuw begonnen zijn en hier een gloed-nieuwen stijl hebben uitgedacht”.

„Geen volk ter wereld”, zegt hij, „is zoo aan zijne tradities gehecht, ja bijna verslaafd geweest, als juist zij (de Hindoe's) en op hun gebied heerschten die tradities oppermachtiger dan op dat van hun Godsdienst en kunst”.

Dr. BOSCH houde mij de opmerking ten goede, dat de kultuur- en kunstgeschiedenis zijne uitspraken niet bevestigt. Gehechtheid aan tradities bestaat bij alle volken; bij vele volken niet minder dan bij de Hindoe's. Maar traditie beteekent niet conservatisme, is niet het zich hardnekkig en eindeloos reproduceerend vasthouden aan bepaalde vormen. Traditie is veel meer een zich steeds gelijk blijvende geest, de herinnering van opeenvolgende geslachten, welke de onderbewuste neiging verklaart om de oplossing van vormproblemen te zoeken in toepassing van fundamenteele beginselen, welke de voorkeur hadden van vroegere geslachten.

Men zoek niet naar prototypes! *Constructie principes, vormtradities, kunstsmaak van het ras* zijn de factoren, die bij gestadige evolutie nieuwe waarden doen ontstaan en de architectuur levend houden.

Niet de vormnabootsing, maar de wijze van uitvoering,

de lijnbuiging, het modelé, geven het stijl criterium voor beeldwerken.

De verwantschap in deze factoren te onderkennen, daar gaat het om, niet om strikt formeele overeenkomst, die na zoo langen tijd van kunstscheiding verloren is gegaan.

Trouwens hebben ook niet de Hindoe's in eigen land even groote verschillen in uiterlijken vorm ontwikkeld; hebben zij niet bouwwerken opgezet en ornament gebeiteld, zóó uiteenlopend van karakter, dat ook daarin het verband ons vrijwel ontgaat?

Bijna als een stoot kan de verschijningsvorm der kunst zich onder sterk werkende invloeden wijzigen of tot merkwaardige hoogte ontwikkelen.

Groeide niet uit den gewelfbouw der vroegere Middeleeuwen met plotseling élan de Gothische kathedraal?

En toch houdt traditie de volkeren van Europa bevangen, getuige het telkens terugvallen op het vormen-schema der klassieke Oudheid.

Waar vindt men het prototype van de Aya Sophia, de geweldige koepelbouw, die in Byzantium verrees op last van keizer Justinianus en ontworpen werd door Grieksche kunstenaars uit Klein-Azië?

En welke bouwwerken leverden de modellen aan de Arische kunstenaars van de Levant en West-Azië toen de Islamitische heerschers hun den bouw opdroegen van de bedehuizen?

Een architectuur, gelijk aan die, toegepast door de bouwmeesters van de eerste koepelgebouwen te Damascus, Bagdad en Cairo, bestond niet, althans niet in den zin van identieke voorbeelden.

Maar in deze bouwmeesters en decorateurs leefden de groote kunsttradities en constructie-beginselen van

hun ras. De vitaliteit van de hartstochtelijk denkende en geestelijk vooruitstrevende rassen uit zich in vormen, die een voortdurende hernieuwing, een gestadige, soms sprongsgewijze, evolutie ondergaan, afhankelijk van de intensiteit der op het gemoed inwerkende factoren uit het geestelijk en stoffelijk milieu.

Trouwens het ontbreken van prototypen zegt niets! Hoevele bouwwerken werden niet vernield, van welker bestaan wij geen vermoeden zouden hebben als absoluut betrouwbare geschriften daarvan niet melding maakten. Men denke aan het oude Byzantium met zijne geweldige thermen, waarvan *niets* behouden bleef, en zoovele andere grootsche bouwwerken, zoowel in Europa als in Azië. Het archeologisch onderzoek verkeert nog in een beginstadium.

In Indië vooral moeten ontelbare tempels zijn vernield of omgebouwd in duurzamer materiaal, of vervangen door grootere bouwwerken. Ook dàar staan wij voor schijnbaar spontane scheppingen; *schijnbaar*, omdat van de voorafgaande ontwikkeling de resten niet gevonden zijn.

* *

Misschien meer dan andere volken zijn de Hindoe's ontvankelijk voor invloeden van buiten. Zij bezitten daarbij een assimilatie-vermogen en een vindingrijkheid in uitdrukkingsmiddelen door weinig andere rassen geëvenaard.

Spontane scheppingen in behouwen steen, van zoo uitnemend kunstgehalte als die, welke ontstonden in Midden-Java, blijkbaar onder sterk opdringende impulsen, zijn alleen te verklaren door een voorafgaande langdurige kunstbeoefening en een plotseling hoog

opgevoerd machtsbewustzijn, in het middelpunt waarvan een krachtig gebiedster moet hebben gestaan.

Van voorafgegane beoefening van hogere kunsten door Javanen echter *geen spoor*; een uit eigen vermogen zoo fel oplaaierend geestesleven bij de Javanen *onaannemelijk!*

Het moeten *Hindoe's* geweest zijn, die hier de Gods-gedachten tot zulk een inspireerende macht opvoerden; Hindoe's met de daadkracht om monumentale belichaming te geven aan hun wereldphilosophie en hun Godsdienstige extase. Zij waren het, die in Midden-Java met hun leer tevens hun kunsttraditie brachten.

Zij deden zich vergezellen door een schare van kunstenaars, die later school zouden maken in het nieuwe land, en hun kunst zouden overdragen op komende geslachten van gemengden bloede.

De Midden-Javaansche bouwwerken zijn m.i. echter niet, wat Dr. KROM zegt: „een in opzet kant en klaar van elders meegebrachte architectuur” ¹⁾. Dit is dan ook waarschijnlijk door hem niet in dien zin bedoeld.

De Midden-Javaansche kunststijl moet zich op traditioneele grondslagen in het land van zijn verschijnen zelf gevormd hebben.

De natuur van Midden-Java, met haar machtige berggevaarten, moest wel op de Indiërs diepen indruk maken en hun tot vormgedachten inspireren, afwijkend van die in hun stamland.

Het gevoel voor evenwicht in samengestelde massa's, voor tegenstellingen in plans van licht en donker, het

1) Inleiding H. J. Kunst — Deel I blz. 171.

gevoel voor maat en toon, dat alles moest zich wijzigen in een architectuur, zoo geheel vrij van statische wetten en modulaire verhoudingen, een kunst van zoo groote vormenweelde en zoo innig met de natuur verbonden.

Daarbij zal de weldadige atmosfeer van beheerscht-
heid en rust, uitgaande van de inheemsche bevolking,
niet nagelaten hebben ook hun geest te beïnvloeden. De
Javaan is niet, als de donkere rassen van Indië, geneigd
tot waanzinnige exaltatie en orgiastische buitensporig-
heden, waarvan de latere Indische kunstscheppingen
doortrokken zijn.

Ook hierin ligt een factor, die het verschil in vorm-
geving door de gejavaaniseerde Hindoe's helpt verklaren.
De kunstgeschiedenis bevestigt de waarheid van Taine's
opmerking in zijn „Philosophie de l'Art”:

„Chaque situation nouvelle doit produire un nouvel
état d'esprit et par suite un groupe d'oeuvres d'art qui
lui correspond”.

Toch bleven de fundamenteele vormwetten van het
ras, het voorvaderlijk kunstbewustzijn eeuwenlang het
wezen der Hindoe-kunst in het nieuwe land beheerschen.
Allengs worden dan in later eeuwen de Hindoe werken
op Java naar het schijnt gejavaaniseerd, en treden karak-
tertrekken, uit andere aanschouwingswijzen ontstaan,
met duidelijkheid naar voren.

* * *

Welke gevolgtrekkingen men ook moge maken op
grond van vage archeologische gegevens, stijlkritisch
staat het voor mij vast, dat geen volbloed Javanen de

beeldhouwers kunnen geweest zijn der Midden-Java reliefs.

Welk een vermogen tot stijlassimilatie, wat een buigzame kunstopvatting zouden de Javaansche kunsthandwerkers moeten hebben gehad, als al de Java-vondsten werkelijk van hen afkomstig waren! En wat een schepingsvermogen, wat een technische vaardigheid! De Javaan zou op kunsthistorisch gebied de meest merkwaardige en verrassende verschijning zijn, te merkwaardiger wijl hij later toont een beslist eigen en andersoortig stijlinstinct te bezitten en een geheel eigen manier.

* *

Elk ras heeft in zijn vol-ontwikkelde kunstvormen eigenaardigheden van opvatting, van lijn en modelé, die, hoe ook verschillend soms, in algemeene verschijning kenmerkend blijven.

Zoo hebben de met den beitel bewerkte stukken der Indo-Ariërs het soepele, genuanceerde modelé der plans, dat oorspronkelijk Indonesisch werk mist. Echt Javaansch werk heeft zelfs bij groote levendigheid van motief en ronding van détail geen oppervlakte leven, en blijft het karakter behouden van droogheid, dat intusschen groote decoratieve kwaliteiten bij goede compositie en krachtige uitvoering geenszins uitsluit.

Men geve zich rekenschap van buiging, diepte en planbeweging der bewerkte stof, men bestudeere de manier van den kunstenaar om het karakter te onderkennen.

Neem een stuk Chineesch snijwerk; zie de soepele veerkracht, de vaste buiging en zwelling in de lijnen en

plans. Vergelijk het stuk met snijwerk uit Java of Bali. Welk een verschil!

Het oude werk uit Bali is wel krachtig, vol leven; rijk van vorm, maar hoe geheel anders is de planbehandeling, de snee, de „touch”!

*
* *

Het sculpturale werk der Hindoe-kunst op Midden-Java nu, heeft die organische oppervlakte-werking, die bekoring der plans, zelfs daar, waar de omstandigheden, zooals wij later zullen zien, tot „plat” werk noopten.

De beelden en reliefs — om over de architectuur niet te spreken — dragen zoowel in opvatting en compositie, als in uitvoering al dadelijk de kenmerken van een zóó hoogen ontwikkelings-grad, dat daarvoor, indien niet van buiten ingevoerd en gesteund, een autochthone wordingstijd van minstens drie tot vier eeuwen mag worden aangenomen.

Van een zoodanige zelfontwikkeling der beeldhouwkunst op Java zijn niet voldoende aanwijzingen gevonden. Trouwens, van Indonesiërs met hun eigen aanschouwingswijze en beeldinstinct zou ontwikkeling in andersoortigen stijl verwacht worden, een stijl, die eerst eeuwen later ontstond en daarna zich zelf steeds gelijk bleef.

Gevonden grove en nog onbeholpen stukken zonder nadere kenmerken te beschouwen als schakels in de evolutie der beeldhouwkunst, is ongegrond. Het kunnen minderwaardige maaksels zijn van eenvoudige handwerkslieden. ¹⁾

¹⁾ Zie ook Dr. Krom *Inl. H. J. kunst* Deel I blz. 126.

Het is immers volstrekt niet uitgesloten, dat Javanen, geïnspireerd door het hun omgevende vrome kunstleven, pogingen deden om beelden na te bootsen, en zich bekwaamden in het beitelen van ornament.

In elk geval ligt het voor de hand, dat niet alle beeldhouwers eerste-rangs kunstenaars waren.

Een onvolmaakt werkstuk mag daarom alleen dan aan een vroeg stadium van ontwikkeling der kunst (van de gemeenschap, niet van het individu) worden toegeschreven, als bepaalde eigenaardigheden van dat vroege stadium kunnen worden vastgesteld.

Men lette op de tendenzen, die in beeldhouwwerk zijn uitgedrukt. Het eene ras voelt plastisch, het andere meer graphisch; het eene monumentaal en grootsch, het andere meer decoratief; en zoo heeft elk ras, zelfs in elke kunstperiode, zijn bijzondere neigingen. 1).

De vroege Hindoe-Javaansche kunst heeft specifiek Indische tendenzen. Maar de Javaan is in kunstsmaak en in neigingen geheel Indonesiër 2) gebleven, en kon daarom evenmin de bouwer zijn van de Baraboedoer als van het oude Raadhu's in Batavia.

* * *

Men zoekt naar prototypen van de Midden-Java bouwwerken; meent op grond van de Z.-Indische origine

1) Hoe niet-Indische rassen, de uit Indie overgenomen kunsten zelfstandig beoefenend, tot eigen kunstvormen kwamen, tot werkelijk eigen typen en eigen vormopvattingen, wordt geïllustreerd door de oude kunsten van dat gedeelte van Achter-Indië dat bewoond werd door aan de Maleiers min of meer verwante mengrassen. Ik bedoel Tjampa en Cambodja.

2) Beter gezegd „Maleier”.

der Hindoe dynastieën op Java, dat, zoo inderdaad de kunstenaars op Java Hindoe's geweest zijn, Indië de prototypen moet kunnen toonen van den Javabouw. Maar intusschen zijn van de Indische structurale bouwwerken uit dien tijd evenmin prototypen behouden! 3) Men late zich hierdoor niet in de war brengen.

Geen andere methode, dan die van het stijlkraterium, wat aangaat de sculptures, en het nagaan van ontstaan en verwording der vormen in architectuur kunnen in deze duisternis, waarin het archeologisch onderzoek vastloopt, aanwijzing geven.

Hierop kom ik nader terug.

* *

„Dat aan geïmmigreerde Hindoe-artisten onmogelijk een gewichtige rol kan toegekend worden”, omdat zoo weinig gelijkenis op te merken is tusschen de Hindoe-Javaansche kunst en de Indische vind ik al een zeer zwak, gemakkelijk argument.

Het gaat niet om de gelijkenis in den zin door Dr. BOSCH bedoeld, maar om essentiele eigenaardigheden van stijl. In Indië zelf zijn de verschillen in stijl, zelfs binnen beperkte gebieden, ook groot; onbegrijpelijk! De Indiërs zijn naar het schijnt even sterk geneigd tot schoolvorming in kunst als tot secte-vorming in religie. Vasthoudendheid en conservatisme geldt bij hen alleen voor de grondgedachten en fundamenteele beginselen.

3) De vijf-toren tempel *Wu ta se* nabij Peking, werd gebouwd naar een gedetailleerd steen-model van een tempel in Noord-Indië. Het prototype, in den zin van identiek voorbeeld, bestaat echter in Indië niet meer.

Wat een veelzijdigheid en vindingrijkheid daarbuiten! Elk domein, elke dynastie bijna heeft zijn eigen stijl-karakter, slechts ten deele verband houdend met verschillen in ras der kunstenaars.

Daaruit blijkt, dat gebrek aan gelijkenis ook bij de Indiërs geen onomstootelijk bewijs is voor rasverschil. Stijlverwantschap, en dus rasverwantschap, kan toch bestaan en blijken uit moeilijk te definieeren eigenaardigheden. Deze te begrijpen, is een kwestie van *zien*. Het stijlprobleem is in de Hindoe-kunst zeer ingewikkeld en verbijssterend. Toch kunnen wij trachten de oplossing te benaderen.

* *

De Hindoe-Javaansche bouwkunst heeft — niemand zal dit bestrijden — weinig gelijkenis met de meest nabij komende bouwkunst in Indië. Zij wijkt op het oog bijna in alles van deze af, behalve: het schema van opbouw der terrasvormig opgestapelde daklichamen, de sterk sprekende lijsten, de rijke bekroningsmotieven, die het dak-silhouet op bizarre wijze verlevendigen, en een neiging tot kwistige steenversiering.

Zou nu deze verwantschap toe te schrijven zijn — afgaande op afwijking der détailvormen — aan toepassing in verschillende mate van overeenkomstige voorschriften?

Voordat de mogelijkheid van *innerlijke* kunstverwantschap — waar het hier vooral op aan komt — wordt ontkend, zal het onderzoek zich verder moeten uitstrekken dan tot een locale beschouwing der werken.

Een negatieve uitspraak, op vluchtige uiterlijke indrukken gebaseerd, treft evenzeer het verwijt van sub-

jectiviteit en mist even goed bewijskracht, als het zien van wezensverwantschap en het onderkennen van gelijke kunstinstanten.

Niets is eenvoudiger dan van twee dingen, waarin zelfs elke leek geen gelijkenis ziet, dit gemis van overeenkomst te constateeren; dan wel twee dingen, die voor een leek uiterlijk precies denzelfden vorm hebben — neem maar eens een meesterwerk en een goede copie — identiek te noemen. *De moeilijkheid is juist gelegen in het opsporen van wezensverwantschap, waar deze schijnbaar afwezig is, en het aantonen van essentiele verschillen, waar deze schijnbaar niet bestaan!*

De vraag is, hoe de oorspronkelijke vormgeving geweest moet zijn, of liever, welke vormgeving de oorspronkelijke waarschijnlijk het meest nabij komt. Hoe verklaren zich de afwijkingen? Zijn deze vanzelf ontstaan uit oudere vormen onder invloed der omstandigheden en gewijzigde opvattingen van den kunstenaar, of wel gedwongen door objectieve navolging van kunstvoorschriften en daarin geïllustreerde vormen? 1)

Dit zal ad 3 onderzocht worden.

* *

Door de essentiele verwantschap van de kunstwerken op Java met die van Indië, zie ik daarin den bijzonderen stijl en de hand van geen ander ras dan het Hindoesche.

1) Illustraties van bouwvormen uit dien tijd moeten, in analogie oordeelend, stellig alleronduidelijkst en onzuiver geweest zijn, niet meer dan de gedachte bepalend, en leesbaar alléén voor ingewijden. Maar dit daargelaten.

Dat Dr. BOSCH het echte Hindoe karakter der Javaansche kunst niet wil onderkennen, waar hem geen identieke voorbeelden in Voor-Indië bekend zijn, is, naar uit zijne beschouwing blijkt, te wijten aan het zoeken in verkeerde richting.

„Essentieel is alles, waaromtrent de çastra's imperatieve voorschriften geven, bijkomstig al het andere”, stelt hij voorop; en verder:

„niet hoe, maar wat in de bouwkunsten van verschillende volkeren is ten uitvoer gebracht, moet hier en overal den doorslag geven”

Deze stellingen hebben Dr. BOSCH blijkbaar geleid in het vergeefs opsporen, met behulp van de çastra's, van verwantschapsbetrekkingen tusschen Javaansche en daarmee verwante kunstwerken.

Maar juist het omgekeerde moet de grondslag van elke kunstkritiek zijn!

niet het *wat*, maar het **hoe**; niet het bindend voorgeschrevene maar het zelf doorvoelde werk, der rhythme, de uitvoering, bepalen het kunstkarakter.

Geschreven regels zijn in kunst machteloos en het raadplegen van formules en verhouding-cijfers zal ons onderkenningsvermogen bij het zoeken naar kunstverwantschap niet steunen.

Wel kunnen natuurlijk architectuur-uitingen, die in hoedanigheden verschillen, maar in voorschriftmatige bestanddeelen en verhoudingen met elkaar overeenkomen, door den drogen schakel der çastra-traditie verbonden zijn. Maar daar gaat het hier niet om.

Geschreven schoonheidsregels hebben de Hindoe's waarschijnlijk niet gekend. Zij hebben de kunst niet

om-der-kunst-wille beoefend. De verhoudingen van hun beelden werden beheerscht door een ritueel canon. Maar mag hieruit afgeleid worden, dat zij zich van kunstwaarden niet bewust waren en moet daarom het kunstelement bij de beoordeeling van onderlinge verwantschap der Hindoeïstische kunstuitingen buiten beschouwing gelaten worden, zooals Dr. BOSCH meent?

Blijvend binnen de beperkingen door de voorschriften gesteld en met in acht name van bepaalde verhoudingen, ontleenen voortbrengselen van beeldende kunst hun essentieel karakter aan kunsthoedanigheden, die niet door regels kunnen worden gefixeerd. Een uitsluitend morphologische beschouwing van beeldwerken mist daarom de beteekenis, die Dr. BOSCH eraan hecht.

Al is de kunst niet als *zelfdoel* beoefend, maar ten dienste gesteld van de Godsgedachte, mag daarom kunst niet als kunst gezien worden? Mag alleen over kunstwaarden gesproken worden als deze *bewust* in de werken gelegd zijn?

Dr. BOSCH noemt Godenfiguren met een onnatuurlijk aantal ledematen en hoofden „met de aesthetica in flagranten strijd”.

„Zijn kunstenaars er in geslaagd de wanstaltige monsters met torens van hoofden, met bossen armen en beenen tot figuren van woest uitbundige schoonheid te vormen”, laat hij in tegenspraak met zijn eigen stelling daarop volgen, „zoo is dit ondanks, niet dank zij, de inconographische voorschriften geschied”

Juist! Wat voorgesteld wordt, is uit een kunstoogpunt van ondergeschikte beteekenis; de vormgeving, de uitvoering is *alles*!

De groote beeldhouwer RODIN, begrijpend hoe verkeerd

een leek meestal tegenover een beeldwerk staat, zegt dan ook:

„Mais le sujet ne nous renseigne pas sur l'intention de l'artiste. Il faut la chercher dans l'exécution”.

Wat voorgesteld wordt: hetzij veelarmige Goden, vleugelgestalten, mannentorso's met paarden- of stieren lichamen, of andere mengwezens, dat alles komt er weinig op aan, als de opgave is om, zooals hier, de kunstopvatting, het modelé, de stijl van het werk - zoo kenmerkend voor den kunstenaar - vast te stellen, evenmin als het er daarbij voor de kunstkwaliteiten op aankomt, of het beeld vervaardigd werd al of niet met het bewustzijn een kunstwerk het aanzijn te geven.

Dit moet vóór alles begrepen worden.

Een gedrochtelijk monster kan, in beeld gebracht, een verheven kunstwerk, een schepping van schoonheid zijn. De natuurwaarheid en het kunstgehalte van het weergegevene zijn wel te onderscheiden begrippen. Om weer met RODIN te spreken: „ Il y a un mystère plus précieux à pénétrer, c'est celui de l'art, celui de la beauté”.

En dat is, wat Dr. BOSCH blijkbaar niet voelt. Hij ziet niet in, dat de onnatuurlijke conceptie op zich zelf, al is zij door voorschriften omlijnd, niet met de aethetica in strijd behoeft te zijn, althans geen enkele aanwijzing bevat, dat het *begrip* schoonheid of kunst bij de Hindoe's niet bestond, *wat overigens trouwens niets ter zake doet.*

Het is ondoenlijk een intellectueele analyse te geven van wat onder kunstkwaliteiten verstaan wordt, en hoe kenmerken van behandeling waargenomen worden. De archeologie leert dat niet, evenmin als andere weten-

schappen. Een apodictische uitspraak in de beschouwing van kunstwerken op grond van bloot archeologische onderzoeken is daarom gewaagd.

Dat archeologen, die de nauwe verwantschap tusschen Hindoe-Javaansche en Indische sculptures ontkennen, een niet zoo scherp onderkennenden blik daarop hebben, moge blijken uit het feit, dat in het Oudheidkundig Museum te Batavia twee granieten trapvleugels met figuraal relief staan, die — blijkens navraag te bevoegder plaatse — voor Javaansch werk doorgaan, maar onmiskenbaar Singhaleesche stukken zijn, afkomstig uit Ceylon!

VAN ERP, die den kijk heeft van een kunstenaar, en die door zijn jarenlang contact met de Midden-Java kunst van den geest der Hindoe-vormen doordrongen is, ziet ook de directe verwantschap der Hindoe-Javaansche ornamentiek met die van Indië.

* * *

Om even terug te komen op het niet-kunstabewuste van den Oosterling — een veronderstelling, die berust op een van de vele gangbare misvattingen — ik acht het onaanvaardbaar, dat de Hindoe beeldhouwers niet kunstkritisch aangelegd waren en dat zij bij hunne scheppingen niet geleid werden door een zeker kunstgevoel, niet streefden naar die verdeeling van massa, naar die licht- en schaduw-tegenstellingen en andere effecten, welke aan den steen bezieling gaven.

Uit een kunsthistorische verhandeling, eerst geschreven omstreeks 1600 door den Tibetaan Taranatha (Schieffner „Taranatha's Geschichte des Buddhismus in

Indien") blijkt evenwel het bestaan, vanaf de vroegste tijden, van bepaalde Hindoe kunstschole met een eigen stijl. Zelfs de namen van stichters worden genoemd.

Dat de Hindoe's zich van verschillen in artistieke opvatting en manier wel degelijk bewust waren, is daaruit af te leiden.

Alleen in zekere streng dogmatische religieuze scholen en in latere verval-perioden ontardde de kunst in starre conventie en mechanische productie methoden. De voortbrengselen hieruit vallen buiten deze beschouwing.

De Chineezers, waarvan ook beweerd wordt, dat zij voor *kunst* zelfs geen uitdrukking in hun woordenrijke taal hebben, formuleerden reeds in de eerste eeuwen van onze jaartelling de algemeene beginselen voor de beoordeeling van kunstwerken en de beoefening der schilderkunst.

Hsieh Ho schreef in het begin der 6e eeuw een deel van een groote kunstkritische verhandeling over schilderkunst. Zoo bestaan van vele Chineesche kunstkritici uit verschillende perioden verhandelingen, waaruit levendige belangstelling voor beeldende kunst *als kunst* spreekt.

Op dit punt moest ik uitvoerig zijn, wetend, dat Dr. BOSCH, op grond van zijne opvatting, omtrent het *essentieele* in de Hindoe werken, de vergelijking van kunstkenmerken (waar het juist op aankomt bij de opsporing van verwantschap) als onbruikbaar wil uitschakelen; en dat, wijl de Hindoe's bij de vervaardiging van religieuze werken zich niet kunst-bewust zouden zijn geweest!

Even verkeerd als het is de kunstvorsching in te stellen op niet altijd betrouwbare archeologische- en taalkundige gegevens en iconografische kennis, even kortzichtig zoude het zijn haar geheel afhankelijk te maken van subjectief aesthetisch inzicht, wanneer het geldt bepaling van oorsprong en tijd.

Maar hier, bij een rijpe kunst als de Hindoe- Javaansche, waarvan de directe oorsprong der motieven, de wordingstijd en de historische samenhang met een groot, bekend kunstgebied vast staat, zijn opvattingen fractuur van het werk de eenige bruikbare kenmerken om tot een vermoeden te komen ten aanzien van het ras der vervaardigers.

Archeologie, algemeene- en speciale kunstkennis moeten elkaar onderling steunen en aanvullen. Eenzijdigheid en vooringenomenheid zijn voor eene objectieve beoordeeling misplaatst.

* *
*

Ad. 3 *De Hindoe-kunst op Java is eenvoudig te verklaren uit de nagevolgde voorschriften der çilpaçastra's.*

De teksten, die het licht gezien hadden in kloosters, hebben in Indië zelve alleen als academische verhandelingen beteekenis gehad. Maar de bekeerlingen in landen buiten Indië (zooals Java) hebben zich met de orthodoxie en de ijver, die neophyten eigen pleegt te zijn, op de uitvoering der in de çastra's gegeven voorschriften toegelegd, zooals blijkt uit den meerderen rijkdom der Buddhistische beeldvoorstellingen en uit de grootscher bouwcomplexen op Java.

De kunstenaars op Java moeten dus wel Javaansche bekeerlingen zijn geweest en geen Hindoe's.

Deze uitspraken zijn voornamelijk gebaseerd op de gevonden overeenkomsten in aanleg, opzet, maatverhoudingen en onderdeelen van Hindoe-Javaansche bouwwerken met de voorschriften door de Manasara dienaangaande aangegeven, zoomede op het feit, dat de Buddhistische iconographie het rijkst en meest gevarieerd wordt gevonden *niet in Indië*, maar in landen daarbuiten, waaronder Java.

De teksten zijn in het land van oorsprong — altijd volgens de hypothese — een doode letter gebleven, hebben daar geen ingang gevonden, terwijl diezelfde voor-

schriften op Java stipter navolging vonden, voor zoover althans de onvolledig bekende Manasara teksten doen vermoeden.

Stel, dat de door Dr. BOSCH hier weergegeven indruk juist is; stel, dat werkelijk op Java bij de vervaardiging van beeldwerken en bij den aanleg van religieuze bouwwerken bepaalde *çilpaçastra's* geraadpleegd zijn; stel, dat canonieke voorschriften het schema hebben gegeven voor de vormgeving en detaillering dezer kunstwerken, dan nòg zou daarmee de Hindoe stijl niet verklaard zijn.

Aan te nemen „dat de Javanen, steunend op eigen aanleg en capaciteiten de canonieke voorschriften volgend, een eigen kunst op eigen bodem ontwikkeld hebben” van zoo voortreffelijke hoedanigheden, zoo echt Indo-Arischen stijl en zekere beiteltechniek, is mij niet mogelijk. Daarvoor spreken hun authentieke, specifiek Indonesische kunstpraestaties te duidelijk, van hoe goeden smaak deze ook soms getuigen.

* * *

Onder voorbehoud het feit aanvaardend, dat in den aanleg van tempel-complexen en bij de vervaardiging van beelden met hun verwarrende verscheidenheid van emblemen en attributen de heilige teksten stipt werden nagevolgd, dan nòg blijft het de vraag, of alléén van bekeerlingen een zoo strenge gehoorzaamheid mag worden verondersteld.

Waarom? Zouden niet evengoed de Hindoe-immigranten, afgesneden van de kunst-haarden in het stamland en bij vervaging der herinneringsbeelden meer

dan in eigen land de çilpaçastra's geraadpleegd kunnen hebben?

Is het niet aannemelijk, dat ook de Hindoe's er op bedacht zijn geweest de hooge beteekenis der heilige teksten tegenover de bekeerlingen opzettelijk en met nadruk te eerbiedigen?

Zou niet de Godsdienstijver, hoog opgevoerd in het nieuwe, rijke land met zijn groote arbeids-domme-kracht ook de Hindoe heerschers er toe gedreven kunnen hebben kwistiger te zijn en stipter dan in eigen land in de uitvoering van bouw- en beeldhouw-werken, den Goden in heilbrengenden arbeid gewijd?

Hoeveel andere verklaringen zijn al niet denkbaar, dan de zoo onwaarschijnlijke door de hypothese van Dr. BOSCH gegeven.

Trouwens, ik geloof, dat de beteekenis van de çilpaçastra's als kunstvorm-beheerschende factor wordt overschat.

* * *

Het zoeken naar overeenstemming van kunstwerken met bindende formules en modulaire regels heeft in alle tijden theoretici bezig gehouden.

Hoeveel systemen zijn er niet uitgedacht voor den opzet van het beroemde Parthenon der Grieken!

Systemen, die na eindeloos zoeken en met dikwijls groot vernuft voor het eene bouwwerk pasklaar waren gemaakt, bleken op andere gebouwen, in gelijken stijl opgetrokken, in het geheel niet toepasselijk.

Benaderende academische kunstregels zijn ook door schrijvers in alle tijden opgemaakt *op grond van uit-*

Hindoe-Javaansche Bouwprofileering

De vinding, dat de al-of-niet geprofileerde steenlagen van de Tjandi Ardjuna (en van misschien nog andere tempels) gemeten zijn naar bepaalde maateenheden (door Dr. BOSCH ten onrechte „modulus” genoemd), en dat voor de bouwgeleding eenvoudige maatverhoudingen zijn toegepast, geeft geenszins voldoende aanwijzing om met „volkomen zekerheid” te besluiten, dat de bouwmeester „bestaande technische voorschriften gevolgd heeft”.

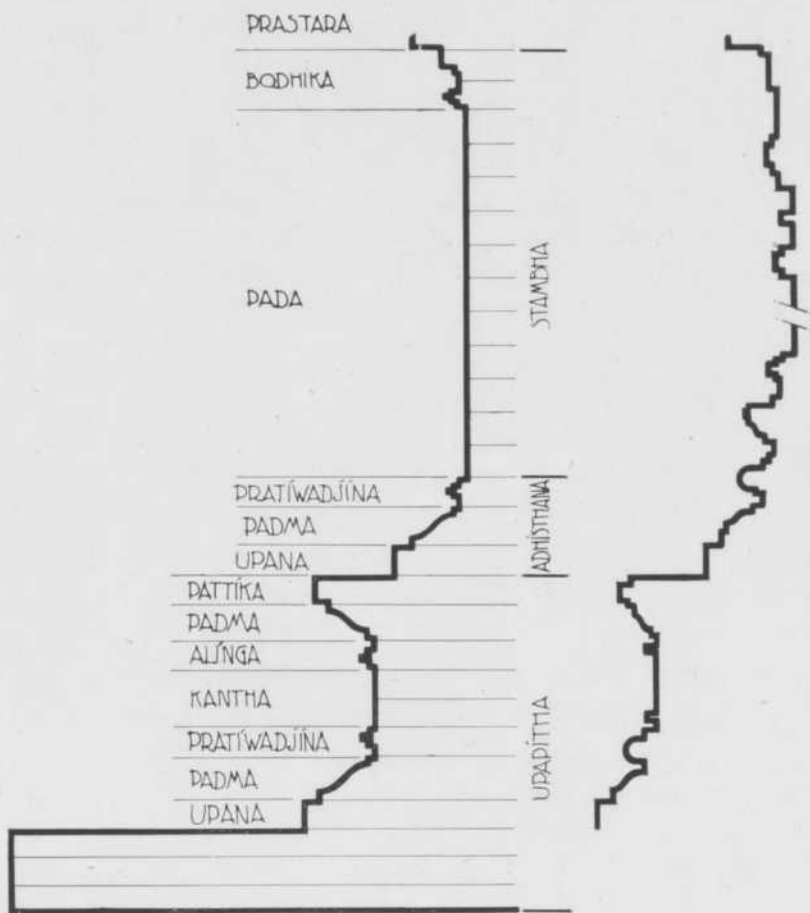
Een algemeen voorkomend verschijnsel, dat zijn ontstaan veelal dankt aan het intuïtief gevoel van den mensch voor eenvoudige maatverhoudingen, mag in een bewijsvoering niet met zoo'n stelligheid in bepaalden zin worden uitgelegd.

VERKLARING VAN IN DEN TEKST GEBRUIKTE BENAMINGEN

Upapitha	sokkel, pedestal of hoog voetstuk.
Adhistana	plint of voet.
Stambha	romp of zuilschacht.
Prastara	kroonlijst.
Kantha	rechtstand.
Padma	sima of ojief.
Kapota	een nagenoeg halfrond neergebogen deklijst met smallen druiprichel aan den onderrand.

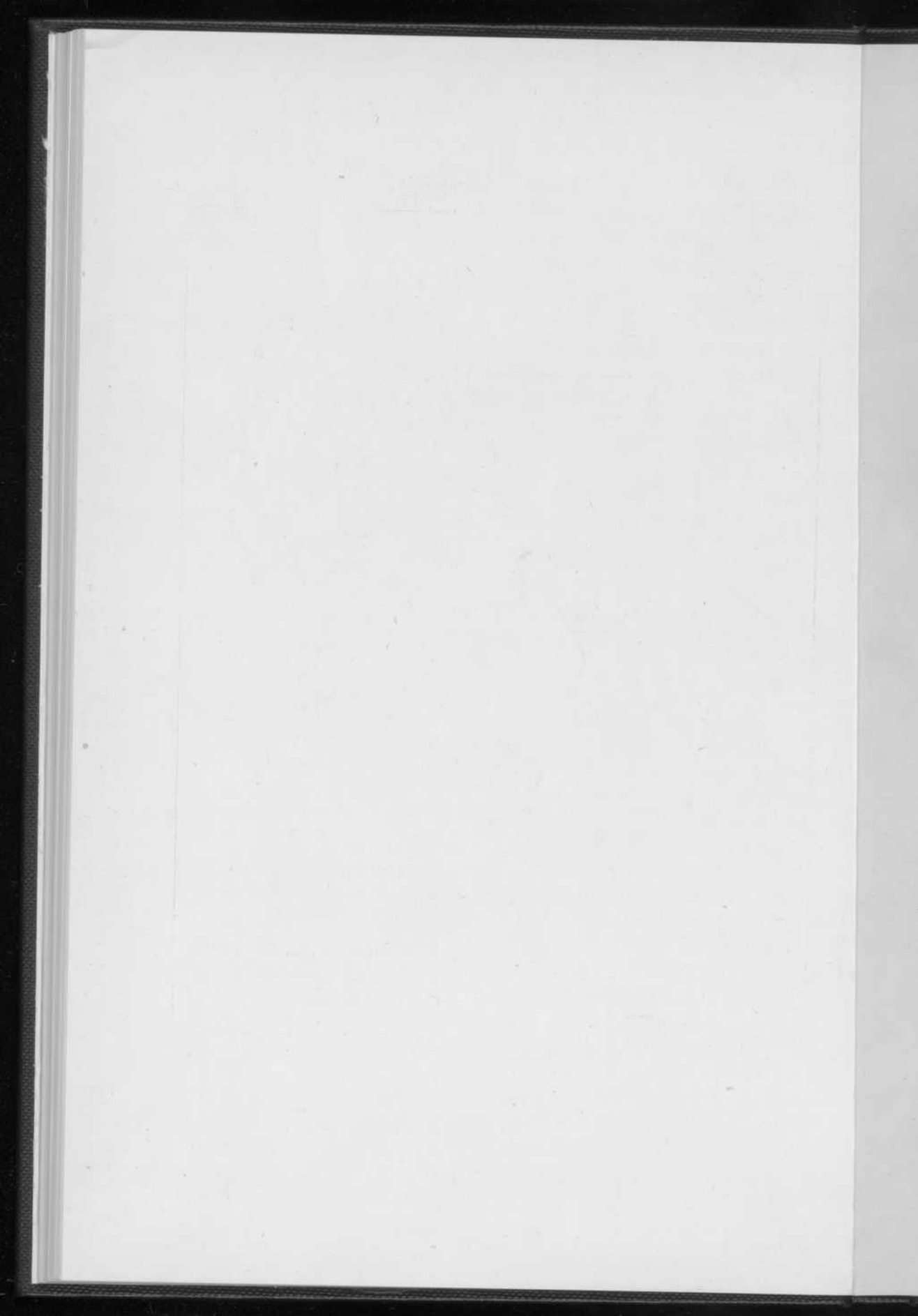
HINDOE JAVAANSCH ARCHITECTUUR
PROFIELEN VAN SOKKEL EN ROMP

T.H.S. BDG.

TJANDI ARDJOENA
(VOLGENS DR. F. D. K. BOSCH)

TJANDI KALASAN

gevoerde werken. Maar geen groot kunstenaar heeft zich ooit aan theoretische kunstregels en modulaire voorschriften stipt gehouden, al zijn toevallige overeenkomsten niet uitgesloten. Gezag hadden dergelijke voorschriften slechts in een beperkten kring van volgelingen en zwakkeren.

Zoo zal ook op Java, wat voor enkele onderzochte bouwwerken en beeltenissen opgaat, voor andere van geen waarde zijn, zooals bij vergelijking der verschillende geledingen blijkt.

Zoodra aan kunstregels dogmatisch gezag wordt toegekend, verstart de kunst tot een levenloos, abstract vormenschema. ¹⁾

* *
*

Zelfs ingeval de nog niet bekende op Java gezag gehad hebbende *çilpaçāstra*'s duidelijk, uitvoerig en nauwkeurig waren en tot in onderdeelen alles omschreven, dan *nòg* is het *ondenkbaar*, dat door toepassing van instruerende regels door Javanen kunstwerken zouden zijn gewrocht van zoo verheven schoonheid en zoo uitgesproken Hindoe karakter.

Maar laat ons nu de beschouwing van Dr. BOSCH op dit punt overwegen en nagaan in hoeverre daaruit wer-

1) Vincent A. Smith merkt op in „A History of fine Art in India and Ceylon”:

„The Hindus have never taken sufficient interest in art for its own sake to write treatises, practical, historical or critical on the subject”.

Uit het niet schrijven over kunst — wat nog geenszins vast staat — volgt niet noodzakelijk gebrek aan belangstelling. De schitterende kunst weerspreekt dit absoluut.

Typen van Profileering der Hindoe-Monumenten in Midden-Java.

De profileering vertoont een bepaald schema, zonder in een dwingend formalisme te verstarren. In de tegenstelling van vlakke banden, groeven, richels en sterk gebogen profielen ligt een artistieke intuïtie om, met behoud van traditioneele lijstelementen, door boeiende licht-en-donker werking de architectuurgeleding te doen spreken.

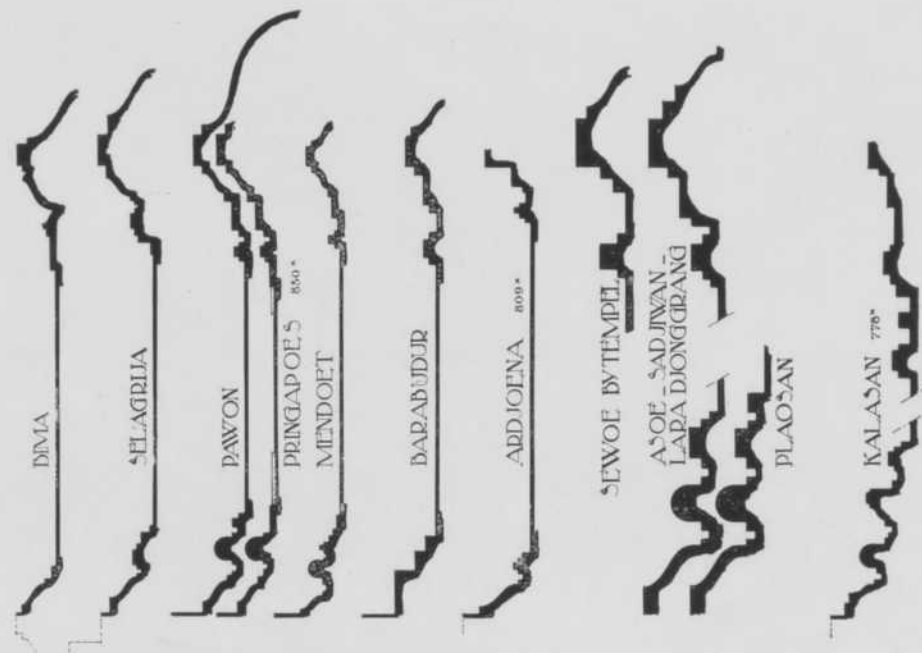
Nauw merkbaar is de gestadige verandering van teekening en verhouding, welke in de — naar het schijnt te vroeggedateerde — Tjandi Kalasan in speelsche willekeur ontaarden.

(Hetzelfde verschijnsel is op te merken in Oost-Java. De profielen en bouwdetails zijn door onzen Oudheidkundigen dienst wel beschreven, maar niet stelselmatig architectonisch bekeken).

Bij vergelijking van het lijstwerk valt op, dat hier in geen anderen zin dan bij het lijstwerk der classieke architectuur van het Westen sprake is van strenge "voorschriftmatigheid". Deze vormen, ontwikkeld uit elementaire en door traditie geheiligde Indische voorbeelden uit vroeger eeuwen, hebben zich hier aangepast aan de nationale techniek en opvatting van de geïmmigreerde Hindoe's op Java.

Men lette op de sierlijkheid en afwisseling in teekening.

TYPEN VAN PROFILERING DER HINDOE MONUMENTEN OP
MIDDEN-JAVA (VERGELYKENDE SCHAAAL)

* DATEERING NAAR GEVONDEN INSCRIPTIES

kelijk blijkt, dat de Hindoe-Javaansche bouwmeesters zich méér dan hun kunstbroeders in Indië hebben vastgehouden aan de *çilpaçastra's*.

Opbouw en kolom.

De *çastra* geeft een bouwgeleding aan, die evenals bij Westersche bouwwerken als regel bestaat uit *upapitha* (pedestal of sokkel), *adhistâna* (voet), de *stambha* (kolom met kapiteel) en *prastara* (kroonlijst).

Upapitha en adhistana onderscheiden zich volgens de Manasara door een *kantha*, d.i. rechtstandsvlak of hals bij de upapitha, gevat tusschen voet en kroonlijst. De soubasementen van Midden-Java geven dit te zien.

Maar hierin zie ik *niets* merkwaardigs! Een sokkel behoort — normaal — een lichaam of rechtstandsvlak te hebben, al of niet met beeldwerk versierd.

Indische bouwwerken hebben dit óók.

Profileering.

Het op Java niet voorkomende Zuid-Indische „kapota” profiel wordt door Dr. BOSCH minder juist beschouwd als een soort *antefix*, en wel ten gevolge van een verkeerde interpretatie van een conventionele teekenwijze van Râm Râz. ¹⁾

Met de kapota moet bedoeld zijn de profileering van de Zuid-Indische 'prastara of „chhaja”, een benedenwaarts gebogen kroonlijst met richel.

Het Javaansche hoekantefix is dus daarvan niet een verkeerde navolging, maar is van identieke Indische motieven afgeleid.

1) Uit deze interpretatie door Dr. BOSCH blijkt hoe moeilijk zelfs getr. goede teekeningen die nu nog wel met foto's te verifiëren zijn, door leken begrepen worden.

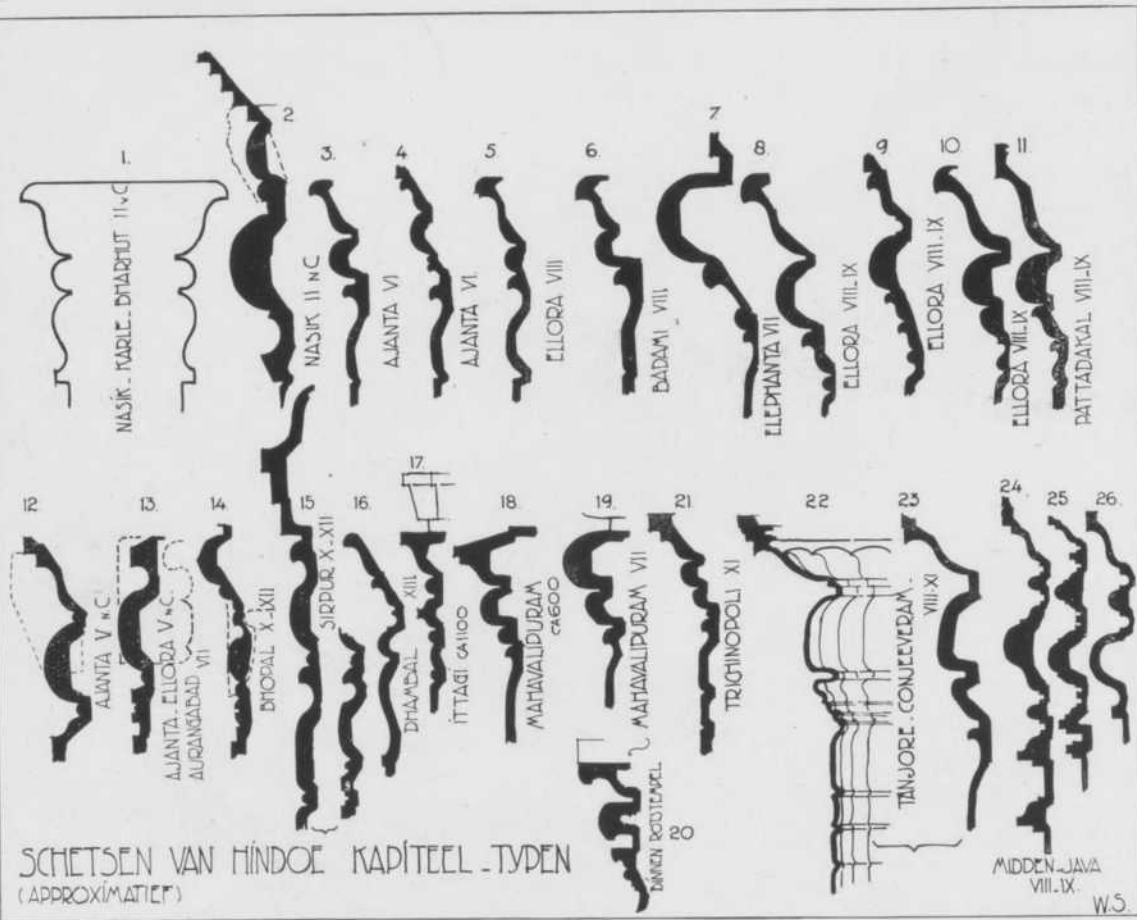
Schetsen van Hindoe kapiteelen.

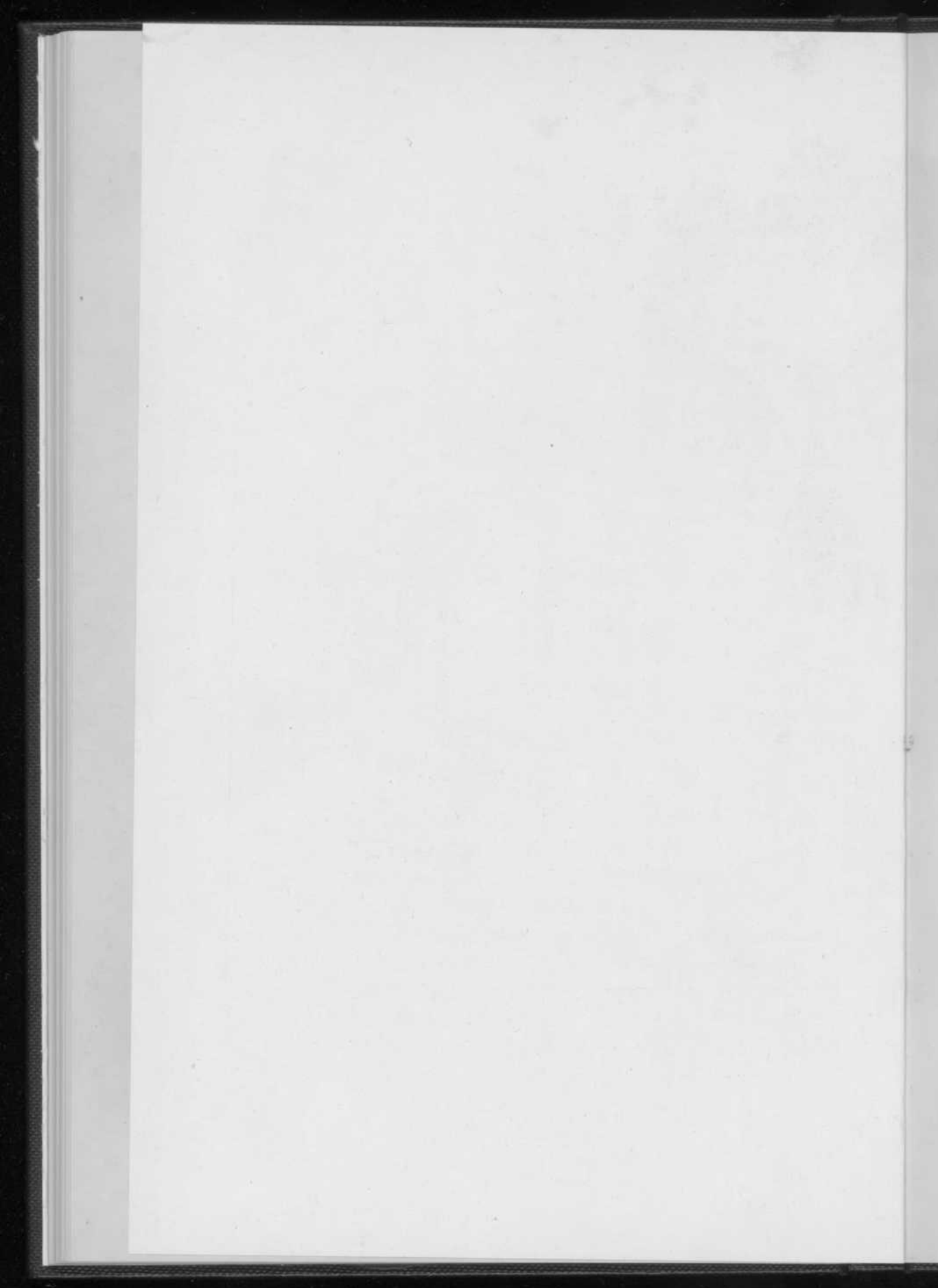
Uit samenstelling en profileering der kapiteelen is opmerkelijk, dat in de Indische vormen meer stelsel ligt; dat zij duidelijker zijn, zinrijker van gedachte, en daarom vermoedelijk het oorspronkelijk type meer nabij blijven dan de Midden-Javaansche kapiteelen. Deze zijn vrijer, meer decoratief van opvatting, missen de juiste betrekking tusschen de verschillende leden en getuigen van een zekere ongebondenheid, maar allerminst van voorschriftmatigheid.

De ongerijmde opvatting, dat Hindoe's nooit opzettelijk naar aesthetische werking streefden, zich eigenlijk niet kunstbewust waren, wordt overtuigend weerlegd door profiel 20 uit het inwendige van een rotstempel te Mahavalipuram (Z.-Indie), waar de bouwmeester de profileering weloverwogen ontwierp in verband met de eigenaardige belichting der schemerige ruimte.

Zonder kunstkritiek, zonder artistiek bewustzijn, zonder eigen doorschouwing van het werk, zou trouwens een kunstontwikkeling als Indië in den klassieken tijd vertoont, niet mogelijk zijn.

Voor de interpretatie van kunstvormen is het in de eerste plaats noodig deze te **zien** en hunne aesthetische hoedanigheden te **begrijpen**.

Dat de in de Manasara genoemde profielen overigens alle — behalve de in Indie algemeen voorkomende kapota — op Java voorkomen, is geenszins merkwaardig voor een zoo beperkt aantal standaard typen.

De vraag is echter hoe de samenstelling tot een lijstgeheel door de Manasara bedoeld is, *zooals op Java of zooals in Indië?*

Daarover straks.

Ornamenteering der profielonderdeelen.

Al de Indische motieven door de Manasara vermeld, schijnen ook in Indië te worden toegepast. Java staat daarin dus niet alleen.

Kolom.

De pilastergeleding van de Mendoet, door Dr. Bosch met de „minst onduidelijke” beschrijving in de Manasara vergeleken, komt *te naastenbij* met die beschrijving overeen. „*De beide voornaamste motieven, de Kumbha en de Kalaça zijn aan de meeste Midden-Javaansche pilaster-typen terug te vinden*”, „maar” laat Dr. Bosch terecht daarop volgen, „gewoonlijk zoo verstyleerd, dat de grondvorm er nauwelijks meer in te herkennen is.”

In werkelijkheid geeft het meerendeel der gelede Javaansche pilasters, zoowel als ondergeschikt element in den bouw als in reliefs (Baraboedoer) een décoratief samenstel met magere schacht, dat het karakter van bouwdeel geheel mist en een vrij opgevat decoratief onderdeel is geworden. Plaatsen wij daarnaast de Indische pilasters, strenger en meer consequent van geleding, dan voelen wij dadelijk, dat de Indische bouwmeester zich *méer* dan de Hindoe-Javaansche aan

de traditie — al of niet geschreven — moet hebben vastgehouden.

In de decoratieve willekeur van vormgeving in Midden-Java is weinig van technische regels te bespeuren, vooral niet als gedacht wordt aan de vele variëteiten en eigenaardige profileeringen.

Het *omgekeerde* kelk-profiel in het kapiteel komt in Indië alleen in den vroegtijd en in den lateren tijd voor, maar dan nog niet in den geheel decoratieven Javaanschen vorm.

(Wordt met de door Dr. BOSCH aangehaalde, onbekende benaming „durdhura” voor een kapiteel onderdeel wellicht bedoeld de *datura* bloem of „ketjoeboeng” aan Çiva gewijd en als console-motief in Z.-Indië toegepast?)

Kroonlijst.

Iets merkwaardigs in het voorkomen van een kroonlijst in de Midden-Java tempels zie ik niet — want een kroonlijst is een gebruikelijk standaarddeel — maar wèl in het feit, dat de Javaansche kroonlijst met de stereotype Zuid-Indische *chhaja* zoo weinig overeenkomst heeft, waarover later.

Relatieve maten.

Uit de omstandigheid, dat de bouw-onderdeelen (van enkele tempels althans) blijkbaar gemeten zijn met een bepaalde kleine maateenheid volgt nog niet noodzakelijk, dat een vast modulair systeem gevolgd is.

Evenmin kan in het overeenstemmen der hoogte van *stambha* met die van twee deelen zonder organisch verband als *upapitha* en *adhisthana* te zamen

iets anders dan toeval, of beter, een bepaald verhoudingsgevoel gezien worden, zoolang niet dezelfde verhouding in meerdere gelijksoortige bouwwerken is aangetoond.

Andere bijzonderheden.

Wat Dr. BOSCH aantekent betreffende:
bouw materiaal, klasse-verdeeling der bouwwerken, topvormen en deuren, zal wel voor Indië even goed als voor Java gegolden hebben en versterkt niet den indruk, dat de çastra's op Java *méer* gezag hadden dan in Indië.

Het tempelcomplex.

In zijn hypothese vestigt Dr. BOSCH er de aandacht op: „dat in Indië zelf de tempelcomplexen onregelmatiger gevormd zijn dan op Java, en dat blijkbaar in dit opzicht de Javaansche bouwmeesters orthodoxer in de leer zijn geweest dan de Hindoe's zelve”.

Het komt mij voor, dat deze uitspraak ongegrond is. Van Indische tempel-complexen, ouder dan de oudste Java ruïnes, is niet veel behouden gebleven; maar het streven naar regelmaat en grootschheid van de Indiërs in aanmerking genomen, kan worden aangenomen, dat ook het Indische tempel-complex regelmatig van aanleg was. Hiervan geeft het tempel-complex te Tanjore (begin Xle. eeuw) een classiek voorbeeld.

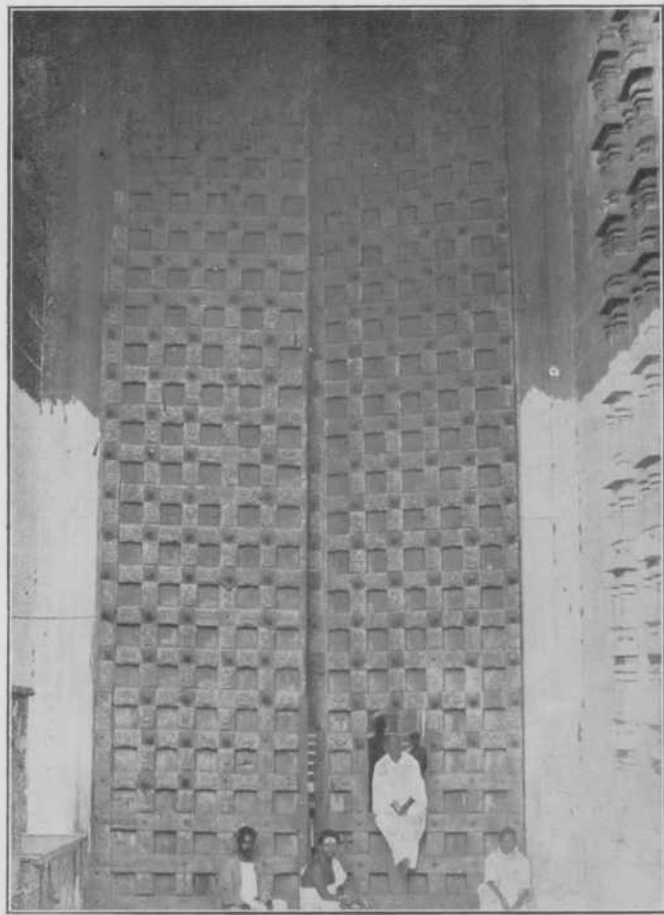
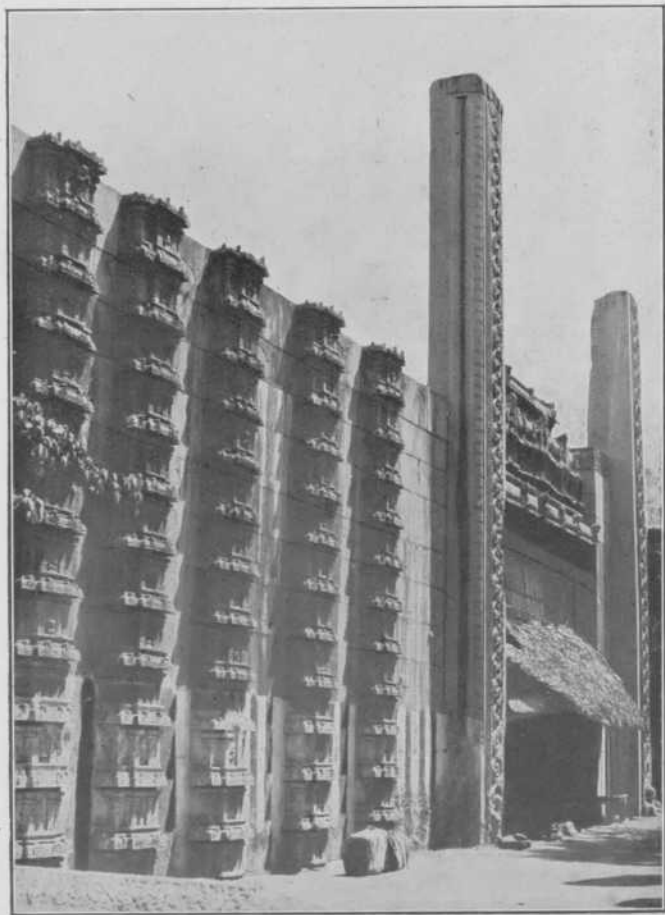
De groote tempelcomplexen van Z.-Indië, welke Dr. BOSCH waarschijnlijk beoogt, hebben in den loop van latere eeuwen hun tegenwoordigen vorm verkregen

Links — Een onvoltooide benedenbouw in graniet van een poortgebouw (gapuram) in Madura (Z.-Indië) met twee overeind staande massale graniet-monoliethen.

Rechts — Eenpoortopening met deur in Madura (Z.-Indië). Deze gigantische fragmenten geven eenig denkbeeld van de nog levende, grandiose bouwgedachten der Indiërs, waarvan de werken in geweldigheid de Javaansche monumenten overtreffen. Dit in tegenspraak met de bewering van sommige oudheidkundigen.

In de massieve baksteen en Abhayagiriya dagoba van Anuradhapura (Ceylon) zou de Barabudur geheel, als in een kaasstolp verdwijnen; de grootsche baksteenruïnen van bouwwerken bij Polonnaruwa (Ceylon) uit het laatst der 12de eeuw, doen denken aan de machtige brokstukken van vervallen Romeinsche thermen.

De fabelachtige ornamentale weelde van tal van Indische bouwwerken, hun formidabele massa en virtuose techniek in meestal zeer harden steen, logenstraft den voor Indië onderschattenden uitspraak van Dr. BOSCH, in zijne vergelijking van Indische- en Javaansche bouwwerken.

door voortdurende uitbreidingen en bijbouwingen, waardoor een onregelmatig geheel ontstond. 1)

Op analoge wijze is ook in Egypte het ontzaglijke tempelcomplex van Karnak onregelmatig geworden. Daaruit de conclusie te trekken, dat de Egyptische tempelaanleg onregelmatig was, zou evenmin gemotiveerd zijn.

Gopura.

Op Midden-Java is van deze belangrijke monumenten geen enkel gespaard gebleven.

„Dat zij er niet onbekend geweest zijn”, zegt Dr. Bosch, „bewijzen de basreliefs van Baraboedoer, waarop verscheidene uitbeeldingen van poortgebouwen voorkomen”.

De op bedoelde basreliefs uitgebeelde poortgebouwtjes, voor zoover deze als zoodanig beslist herkenbaar zijn, maken niet den indruk van groote *gopura's*, en ik twijfel er aan, ook in verband met het totaal ontbreken van bouwresten, en gelet op de aanlegwijze van de Tjandi Sewoe, of dit gebouwtje in de Midden-Java-architectuur een belangrijk moment was, in den geest der oud Indische poortgebouwen. Dat er poort-

1) Het schijnt mij hier de juiste plaats om terloops de algemeen verkondigde meening, dat op Java machtiger Hindoe bouwwerken opgezet zijn dan in Indië, met nadruk te weerleggen.

Als men de technisch verbluffende rotstempels in Midden-Indië, de gigantische graniet bouwwerken in Zuid-Indië en de machtige ruïnes in Ceylon gezien heeft, zal men zich zeker van een dergelijke vrijmoedige uitspraak onthouden.

De groote Indische werken overtreffen de Javaansche, hetzij in omvang en massa, hetzij in geweldigheid van technischen arbeid en in architectonische stoutmoedigheid.

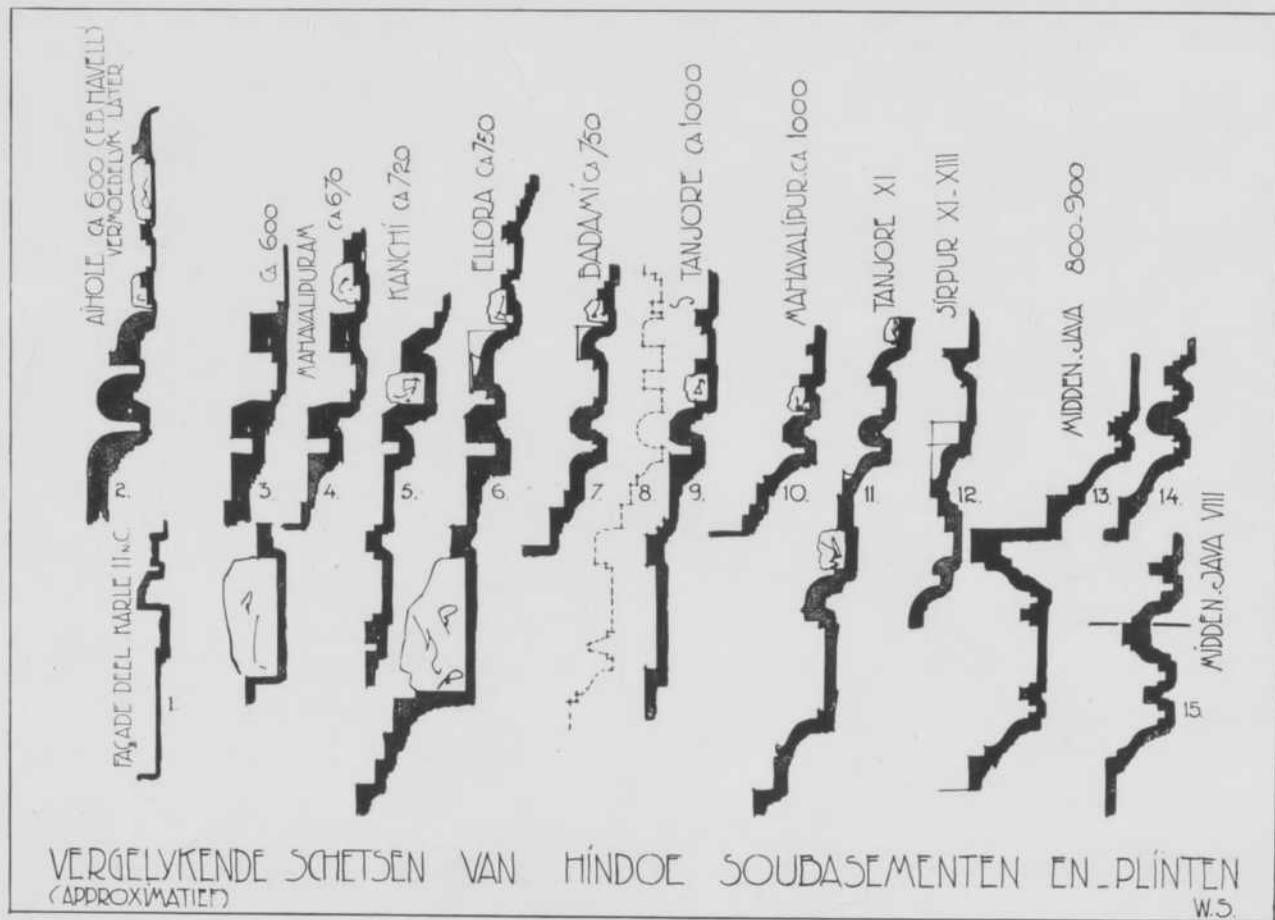
Vergelijkende Schetsen van Hindoe-Soubasementen en Plinten.

Uit de naast elkaar gestelde profielen spreekt een geleidelijk ontwikkelingsproces, waarin de harde, recht-hoekig gebroken profielvormen allengs rijker gedaante aannemen; de hoeken worden afgeschuind of verkrijgen een gebogen lijnbeloop, waarvan het liggende- of het dragende, sterk uitgebogen ojief, het meest verfijnde, meest ontwikkelde profiel is.

De lijtsamenstelling en profileering der Midden-Java monumenten, met haar rijke, effectvol genuanceerde schaduwwerking, doet zich, in dit verband beschouwd, niet voor als een spontane vinding, maar moet door omvorming uit de stugge profileering der oude Indische tempels zijn voortgekomen. Evenmin kan het lijnbeloop der Hindoe-bouwwerken op Java geteekend zijn naar voorschriften en illustraties der Çilpaçastra's, wijl de opvatting klaarblijkelijk beheerscht werd door eigen kunstgezindheid, geïnspireerd door de nieuwe omgeving en bijzondere omstandigheden, door een kunstsmaak, die zich in sierlijker, bewegelijker vormen uitte, dan in Voor-Indie van dien tijd gebruikelijk.

Conventie en gehoorzaamheid aan geheiligde traditie van voorgaande eeuwen ligt mèèr in het karakter der *Indische* profileering, dan in het aesthetisch doordachte lijnbeloop der Hindoe-*Javaansche* bouwwerken. Hierin ligt meer zelfstandigheid, meer eigen ontwikkeling. Men merke bijvoorbeeld op, hoe de betrekking tusschen de profileering van tempelvoet en voorgebouwd soubasement der Midden-Javaansche bouwwerken uit de 9e eeuw (profiel 13) zich vermoedelijk ontwikkeld heeft uit den steileren, meer aan Indische voorbeelden herinnerenden voet der monumenten uit de voorgaande periode (profiel 15). De bovenbouw is namelijk in 13 als het ware teruggeschoven volgens de in 15 aangegeven sluitlijn van het soubasement.

* * *

gebouwtjes geweest zijn, een oud Indisch — ja, een oud Aziatisch — gebruik is overigens waarschijnlijk.

Mandapa.

Zoowel in Indië als op Java zijn blijkbaar — en dat ligt voor de hand — mandapa's binnen het tempelplein gebouwd.

Eigenaardig is, dat op Java — voor zoover mij bekend — geen steenen mandapa's gebouwd zijn in directe aansluiting met de voorruimte of vestibule van den tempel, zooals in Indië veelal gebruikelijk.

Overigens kan ik in het voorkomen van mandapa's op Java geen aanduiding zien voor het stipter nkomen van de çastra's.

Uit de beschouwingen betreffende de gehoorzaamheid van den Javaanschen çilpin aan enkele gevonden bouwvoorschriften (of tradities?) kan dus alleen blijken, dat deze van invloed zijn geweest, waaraan uit den aard der zaak in algemeenen zin niet behoeft te worden getwijfeld. *Maar niet is gebleken, dat die invloed groter was dan in Indië*, zooals Dr. BOSCH in zijne argumenteering, op grond van onjuiste gevolgtrekkingen zegt.

In Zuid-Indië (Ceylon niet inbegrepen) dateert het oudst behouden bouwwerk vermoedelijk uit het laatst der VIe. eeuw, terwijl de eigenlijk çivaitische bouwbeving eerst begint in de VIIe. eeuw. ¹⁾

Het is zeer waarschijnlijk, dat de bouwtradities uit Noordelijker gebieden daaraan aanvankelijk richting heb-

1) Zie E. B. HAVELL - Ancient and Medieval Architecture of India.

ben gegeven en dat thans verdwenen Noordelijke bouwwerken tot voorbeeld genomen werden.

Volgens HAVELL wordt in de Tamil-litteratuur zelfs gewag gemaakt van het gebruik in vroeger tijd van „vaardige ambachtslieden uit Magadha”. 1).

In elk geval is een zelfstandige ontwikkeling der Zuid-Indische religieuze architectuur in de eeuwen, die de Midden-Javaansche kunstperiode vooraf gingen, onwaarschijnlijk.

Opvallend zijn de verwantschapstrekken van de oud Zuid-Indische tempels met de Kailasa rotstempel van Ellora (VIIIe. eeuw) en met de tempels te Pattadakal en Badami in de Chalukya domeinen van omstreeks denzelfden tijd. 2)

Dat de kunstenaars op Java voorschriften uit *Zuid-Indië* zouden hebben gevolgd, is ook daarom twijfelachtig.

De *çilpaçāstra*'s kunnen in elk geval voor den kunststijl, dien Dr. BOSCH mede Jaaruit tracht te verklaren, *noch* in Indië, *noch* op Java eenige beteekenis hebben gehad.

De kunst in Zuid-Indië en die van Midden-Java zullen zich hebben ontwikkeld uit kunsttradities, afkomstig van hetzelfde — vermoedelijk Midden-Indische — gebied, waarvan weer een oudere oorsprong te zoeken is in Noord-Indië.

Hierin moet gedeeltelijk de verklaring gezocht worden voor eventueele afwijkingen van de Midden-Javaansche

1) Zie E. B. HAVELL - *Ancient and Medieval Architecture of India*.

2) De Dravidische dakconstructie der Midden-Java tempels zegt daarom ten aanzien van de verwantschap met Zuid-Indië weinig, evenmin als andere in die tempels opgemerkte architectonische gemeenschapstrekken.

werken bij vergelijking met Zuid-Indische tractaten. Deze omstandigheid maakt ook een onderzoek naar punten van overeenstemming met later gecompileerde en uiteraard troebele voorschriften uit Zuid-Indië, ter oplossing van vraagstukken als het onderhavige, m.i. waardeeloos, zolang geen vergelijking met *castra's* uit *oudere* gebieden mogelijk is.

De Java-monumenten hebben iets eigenzinnigs en doen geenszins denken — *al op het eerste oog niet* — aan angstvallig uit een formulisme samengestelde werken. *Integendeel!*

* * *

Uit geen enkele verhandeling is mij gebleken, dat bij onderzoekingen naar verwantschap methodisch te werk is gegaan.

De bouwvormen moeten in hun wording en ontanding worden nagegaan alvorens men op geschriften en uiterlijke indrukken afgaat.

Als wij nu, om te beginnen, aan de hand van profielteekeningen, gerangschikt naar vermoedelijke ontwikkelingsstadia, de Indische tempels met de tempels van Midden-Java vergelijken, dan begrijpen wij dadelijk, dat de Indische profileering het dichtst blijft bij een *oude* traditie. Wij voelen daarin de *oertraditie*. Deze kloeke, aan de steentechniek beantwoordende vormen (al mogen zij aan houtconstructies ontleend zijn), deze standvastigheid van gedachte, blijft zelfs later als leidend thema gehandhaafd, wanneer een uitbundige verrijking en verveelvuldiging der oorspronkelijke vormen het architectuur-schema schier onkenbaar maken.

De Hindoe-Javaansche lijstprofileering neemt motieven daaruit over, is in omlijning meer gebroken, de leden meer uitgeperst en het liggend ojief (sima conversa; Ind. „padma”) neemt de plaats in der stevig overeind staande Indische vormen.

De kernachtige gebogen „kapota” is ook meestal vervangen door de uitgebogen ojief-padma met platten band, of haar plaats wordt ingenomen door een steenlaag, gedragen door een padma als overgangslid.

De vrije en zelfzekere vormgeving in Midden-Java met profielen afwijkend van de Indische traditie, kan niet verklaard worden uit Indische bouwvoorschriften. wjl de op Java toegepaste meer verfijnde profielen in het Indië van dien tijd klaarlijk nog niet in het gevoel lagen. 1)

De platte band met dragende padma komt in sou-basement en plint van Indische tempels niet dan in latere werken bij hooge uitzondering voor.

De in Indië veelvuldig toegepaste en daarom karakteristieke „kapota” en het daarvan afgeleide steil neergebogen ojiefprofiel, veelal aangewend als overkragend deklid, wordt op Java niet in dien vorm gezien, behalve te naasten bij in enkele pilasterkapiteelen.

Terwijl in Indië bouwlichamen, welke krachtens hunne geleding samenstellende eenheden van hogere orde zijn, als regel onderling effectvol gescheiden worden door een reeks rhythmisch verdeelde uitspringende draagsteen, gehouwen in groteske mensch- of diergedaanten, ontbreken deze in de Java-monumenten.

Deze in Indië zoo gaarne als krachtaccenten aange-

1) De enkele lijtsamenstellingen uit de Manasara, in de hypothese van Dr. BOSCH weergegeven, moeten later zijn ontstaan, uitgezonderd de rechthoekig geteekende upapitha. Zij zijn daarom voor eene vergelijking ongeschikt.

brachte motieven, bijna „en ronde bosse” beeldhouwd, zijn op Java teruggeschrompeld in het platte vlak, voor zoover zij een enkelen maal zijn toegepast.

Dit terugslinken van sterk voorkragende of uitspringende sculptuurdeelen geldt in den Midden-Java bouw ook voor uitgebouwde architectuur-elementen, en *doet een algemeen streven kennen naar het rudimentair maken van moeilijk steenhouwerswerk.*

Als principieel onderscheid tusschen de architectuur van Midden-Java en die van Indië, constateer ik daarom dit opvallend *streven van den Hindoe-Javaanschen architect om het werk van steenhouwer vooral niet ingewikkeld te maken*, want voor den ruwen opbouw was hij immers aangewezen op minder kunstvaardige handwerkslieden.

Maar als tegenwicht voor de beperking in plastische levendigheid van het steenlichaam, waaraan in grondvorm al grootere technische moeilijkheden verbonden zouden zijn, ging hij er toe over het lijstwerk een sierlijker profiel te geven, en soms enkele draagleden te verhakken tot tand- of consôle-lijsten. (Waartegen zich naar het schijnt de çastra's niet verzetten; de vrijheid daarin gelaten moet wel groot geweest zijn!)

De krachtig voorspringende pilasters of half-zuilen van de voorbeelden in het stamland, met hun geleden kop, liet hij vervangen door weinig voorspringende, vlakke pilasters, hoogstens versierd met enkele geornamenteerde banden; of wel hij liet *decoratieve*, sterk gelede pilasters sparen of verzinken in het steenvlak.

Na voltooiing van den bouw, droeg hij zijn kundigen beeldhouwers op, het steenvlak te breken en te hullen in een rijken toon, door het beitelen van ornament in de lijsten, en van hooge, verzonken reliefs in de neutrale velden.

De stugge lijstgeleding met de kloek gesneden, torsen-

de omlijning der Indische tempels, hun uit de steenmassa springende bouwplastiek, dat alles is op Java veranderd, *niet in navolging van bouwvoorschriften, maar als opvallend logische consequentie van materiaal en arbeidskrachten.* De natuur inspireerde daarbij het kunstbewustzijn.

Indië is een steenland met massale formaties, steil oprijzend soms, als dreigende gevaarten, of door ravijnen diep gekloofd.

Steen is het materiaal van den Indiër, een materiaal, dat hij in elke hardheid technisch volmaakt beheerscht.

Van den Javaanschen steenhouwer kon voor den ruwbouw niet te veel geeischt worden. Daarom moest de Hindoe bouwleider zich grootendeels verlaten op zijn gilden van beeldhouwers en ornamenthakkers voor de architectonische werking van het steenvlak.

Zoo ontstond en ontwikkelde zich *in het land zelf* de Hindoe-Javaansche stijl op decoratieven grondslag, met vermijding van de stoere bonkigheid en de uitbundige bouwplastiek der Indiërs.¹⁾

Deze beperking in plastischen zin, deze door de omstandigheden opgelegde onthouding van kwistige licht- en donker effecten zijn het, waardoor bij aanschouwing

1) De sculptures en de ornamentiek der Midden-Java monumenten missen het karakter van eigenlijke bouwplastiek. Alleen de bekronende kala-kop, de makara, de spuier en enkele andere motieven zouden daartoe kunnen worden gerekend.

Reliefwerk en ornament is grootendeels voor de bouwsamenstelling, de structureele of organische functie der versierde deelen niet indicatief, al verduidelijken zij door tonaliteit de bouwgeleding.

Een vrij opklimmende bladrank in een neutraal tusschenveld of in een pilaster aangebracht, is een statisch indifferente versiering en houdt met de constructieve gedachte niet het minste verband. In een liggend veld beweegt zich een bladrank horizontaal. Evenmin hebben guirlandes, rozetten, e. a. op een dragenden platten

van de Midden-Java tempels de indruk wordt bepaald door groote vormen, duidelijke vlakken en door de krachtige accenten van het lijstwerk. Het ornament voegt zich harmonisch in de architecturale teekening, het verbreekt de hardheid der vlakken, brengt daarin een boeienden toon die verrijkt, zonder zich op te dringen.

De massa-werking is daardoor meer gesloten dan van de Indische bouwwerken, waarvan vooral de latere den blik verwarren door de overrijke, en dikwijls ongelijksoortige vormen, door de trillende lichten en het sterke relief der vele voorspringende bouwdeelen. Hun gecompliceerde schoonheid is voor een Westersch oog moeilijker te begrijpen.

De klaarheid en harmonie in massa-groepeering, de ondergeschiktheid van het ornament aan de architectuurvlakken, het in alle deelen doorgevoerd karakter, de regelmatige herhaling der motieven, dat alles geeft aan de Midden-Java monumenten een aesthetische superioriteit boven de Indische, al kunnen zij in vormenkracht, noch virtuositeit van behandeling, noch in geweldigheid van structuur, met deze vergeleken worden.

De groote stijlhoedanigheden van de Java mo-

band een andere beteekenis dan neutrale verrijking, want zij geven niet een functioneele of tectonische illusie.

Eigenlijke bouwplastic komt eerst later voor, in de Oost-Java monumenten, en wel in den vorm van dragende hoekfiguren, monsterkoppen onder de zware kroonlijst, uitspringende, stijlvol gebeeldhouwde steenkussens en andere symboliseerende steenaccenten in de structuurmassa's.

In de beoordeeling van de ruwere, maar architectonisch voortreffelijke ornamentiek der Oost-Java tempels staat mijne meening dan ook lijnrecht tegenover die der archeologen. Opgemerkt zij in dit verband, dat de aanduiding van lijstwerk met „constructief ornament” een verwarrend en onjuist gebruik is.

Tjandi Pawon, Midden-Java.

(Gerestaureerd).

Beperking van voorspringende architectuurdeelen (lijsten en opzetstukken buiten beschouwing gelaten), vermijding van buiten het steenlichaam geplaatst beeldwerk, verzinken van het ornament en een algemeen streven naar vlakke behandeling op grondslag van de eigenlijke architectuurvormen, zijn kenmerkende trekken voor Midden-Javaansch werk, als gevolg, grootendeels, van materiaal en beschikbare arbeidskrachten, welke noopten tot vermijding van technische moeilijkheden bij den opbouw.

De samenstelling van het bouwwerk is daarom uiterst eenvoudig, maar het ontwerp niettemin kundig. De massa's zijn goet verdeeld, de bouwprofileering geeft rijke schaduwwerking en vervangt op effectvolle wijze de voorspringende bouwplastic der Indische tempels.

Duidelijkheid, geslotenheid en kracht paren zich hier met sierlijkheid van teekening, afgewogenheid in verhouding en volheid van toon, waardoor de Midden-Javaansche monumenten zich gunstig van de Indische onderscheiden.

Het ontstaan van zoo stijlvolle en harmonische kunstvormen te verklaren uit stipte navolging van canonieke regels (om uitvoering door Javanen aannemelijk te maken!) duidt op miskenning van het innerlijk schoonheidsgehalte

numenten en hun architectuurkarakter zijn te verklaren, niet uit de stipte navolging van bouwvoorschriften (die meer in den geest zullen zijn geweest der structuraal rijkere, en met al hun overladenheid toch in hun leden kloekere Indische tempels), **maar door de natuurlijke ontwikkelingswetten der kunst.**

Een opbouw, waarbij de hiervoor geldende Indische tradities wegens de omstandigheden gedeeltelijk moesten worden prijsgegeven, en die in spijt daarvan zoo karaktervol bleef en edel, is alleen denkbaar, als aangenomen wordt, dat de kunstenaars uit Indië stammend, de ontwerpers en hoofd uitvoerders waren; kunstenaars, die de uitdrukkingsmiddelen volmaakt beheerschten, en geen behoefte hadden aan regelende *formules*. Vandaar, dat de kunst in Midden-Java niet verstarde, maar Hindoesch bleef en vol leven tot haar laatste zieltogen.

Bij aandachtige vergelijking van de Hindoewerken op Java met die van Indië, vindt men in beide kenmerken, die er op wijzen, dat de kunstwerken van beide landen in al hun verscheidenheid wortelen in denzelfden bodem en zich daaruit hebben ontwikkeld, niet naar *geschreven regels*, maar onder verschillende voorwaarden, naar *natuurlijke wetten*.

Het toegepaste materiaal, de noodzakelijke wijziging der techniek en de nieuwe omgeving geven van alle eigenaardigheden der Hindoe-Javaansche kunst de verklaring.

Het raffinement en de prachtige afgewogenheid in vormgeving en geleding, haar volkomen natuurlijke ontwikkeling en de merkwaardige stijlverwantschap met Indische werken, in spijt nog wel van groote vormverschillen, sluiten elke gedachte aan strenge voorschriftmatigheid met nadruk uit.

Ad. 4 *Java kon, voordat het Hindoe invloed onderging, bogen op een eigen kultuur, waardoor de Hindoe invloed ingang kon vinden.*

De Javaan heeft als Indonesiër van nature een groote begaafdheid voor sierkunst, vandaar, dat in de architectuur het bouwkundig element de zwakke zijde is en blijft, en het ornament zich welig ontwikkelt. Het ornament ontwikkelt zich tot een volmaaktheid, die alles, wat Voor-Indië te aanschouwen geeft, in de schaduw stelt.

Aan wie anders dan aan Javaansche kunstenaars kan dus de decoratie der heiligdommen worden toegeschreven?

Ook deze vaste vooropstellingen zijn geen *feiten*, maar niet meer dan *gissingen*.

Was Java werkelijk vóór den Hindoe-tijd bewoond door een volk met noemenswaardige kultuur?

Dr. KROM haalt in „Het 'Oude Java en zijn Kunst" de uitspraak van Dr. KERN aan, die reeds in 1889 aantoonde, alleen *op taalkundige gronden*, dat de Javanen niet de oorspronkelijke bevolking vormden, maar dat hun stamland moet hebben gelegen aan de kust van Achter-Indië en zelfs nog dieper in Azië. Ca. 500 v. C. zouden zij uitgezwermd zijn over den Archipel.

Die taalkundige gegevens stelden hem tevens in staat tot eenige conclusies omtrent den beschavingstoestand van de Javanen uit dien tijd.

Alweer wordt een der voornaamste en meest betrouwbare wetenschappelijke hulpmiddelen ter bepaling van rassenschuivingen en rassensamenstelling, ik bedoel de anthropologie, door de archeologen genegeerd.

Ongetwijfeld hebben tal van bewegingen van verschillende rassen plaats gehad vanuit het vaste land van Azië en van nabij gelegen eilandgroepen naar den Archipel *en omgekeerd!*

Dit blijkt uit verwante kenmerken, verspreid over de verschillende mengrassen in Achter-Indië, den Archipel, de Zuid-Zee eilanden en andere streken.

Onder de rassen van dit groote gebied komen actieve zwerfrassen voor, die zich bijna overal geënt hebben. Verschillende rasbestanddeelen hebben zich onderling gekruisd.

Maar wààr die rassen hun stamland hadden en welke rassen in het tegenwoordig gebied inheemsch waren, is niet door taalkenmerken vast te stellen. Deze helpen ons niet den grooten rassen-chaos van onzen Archipel ontwarren.

Uit anthropologische onderzoekingen van den Indischen Archipel met zijn Maleische-, Polynesische-, Melanesische- en andere rasvermengingen blijkt, hoe moeilijk het is de herkomst van de gemengde hoofd-bevolkingen der groote Soenda eilanden vast te stellen.

Dit punt is voor het onderzoek naar den oorsprong der Hindoe-Javaansche kunst, dat ons bezighoudt, vooral van belang.

DR. KROM zegt:

„Met de menschen, die reeds vòòr de komst der Indonesiërs op de eilanden woonden, behoeven wij ons niet bezig te houden, daar zij tot het ontstaan der

Hindoe-Javaansche beschaving niets, of hoogstens zeer indirect hebben bijgedragen" en neemt aan, dat de vroegere bewoners van de eilanden, *staande op zeer laag beschavingspeil*, zijn opgegaan in de binnengedrongen „Indonesische" volken.

Is deze vaststelling van de afkomst der Javanen wel de juiste?

Het is zeer de vraag of de oorspronkelijke bevolking, die DR. KROM als kultuur-factor te recht wil uitschakelen, inderdaad door een uit Achter-Indië gekomen, anthropologisch reeds hoogstaand ras werd gedomineerd.

Waren de Javanen in den Hindoe tijd niet grootendeels van hetzelfde bloed als die zoo laag geschatte autochthonen? ¹⁾

Alvorens ten aanzien van het kultuurvermogen der Javanen op grond van taalkundige en historische documenten eenig oordeel te vormen, is het noodzakelijk de rassendiagnose op betere gronden te baseeren.

De rassensamenstelling van een volk, welke alleen anthropologisch met eenige zekerheid te determineren is, is voor de beschouwing der kultuurmogelijkheden van groote beteekenis.

EUG. FISCHER zegt:

„Auf das Schicksal eines Volkes, auf seine kulturelle geistige Leistungsfähigkeit wirkt aber nun seine rassemässige Zusammensetzung unter allen Umständen neben anderen ausschlaggebend ein."

en verder:

1) Misschien waren die „autochthonen" oorspronkelijk ook uit Achter-Indië afkomstig, maar dan toch, evenals de „Javaansche" nakomers, in tijden, waarin dat stamland nog door een menschenras van weinig ontwikkeling was bevolkt.

„Dasz der Rassefaktor, also speziell die geistigen vererbten Anlagen auf den ganzen Ablauf der Geschichte eines Volkes, es sei immer wieder betont, neben den anderen Faktoren einer der ausschlaggebenden ist, wird immer klarer erkannt. Und gerade da tritt nun wieder die Bedeutung der Rassenmischung aufs deutlichste hervor.“

(Prof. Eug FISCHER

Die Rassenunterschiede des Menschen).

Gezaghebbende onderzoekers nemen aan, dat in den Indischen Archipel, afgezien van Negrito's, Melanesiers en immigranten van het vaste land van Azië, twee verschillende en *oorspronkelijke* grondelementen overheerschen, namelijk de „Indonesiërs" en de „Maleiers", die voornamelijk het binnenland der vier groote eilanden bewonen.

De hoofdmassa der bevolking op Java (de kuststreken uitgezonderd) heeft nog het type van den primitieven mensch, kenbaar vooral aan de betrekkelijk groote breedte van het gelaat onder de oogen, den ingezonken neus-wortel en het vooruitsteken van de neuseind-mond partij (de z. g. prognathie).

Dit prae- of oer-Maleische ras — om deze benaming van deskundigen over te nemen — is nog „infantiel", zoowel in physionomie als in bouw van de hersenen.

De stellige meening van archeologen, dat deze Javanen, die de Hindoe's in den archipel aantreffen, niet de oorspronkelijke bevolking vormden, leiden zij in navolging van DR. KERN af uit taalkundige gegevens, uit de omstandigheid namelijk, dat alle Maleisch-Polynesische

Boven—Normaal type van een echt Javaansch meisje
(gipsmasker door Dr. L. BALNER.)

Midden—Normaal type van een echten Soendanees
(gipsmasker door Dr. L. BALNER.)

Beneden—Europeesch oermensch (Neandertaler), welke
ik reconstrueerde om de overeenkomst van bouw te
doen uitkomen.

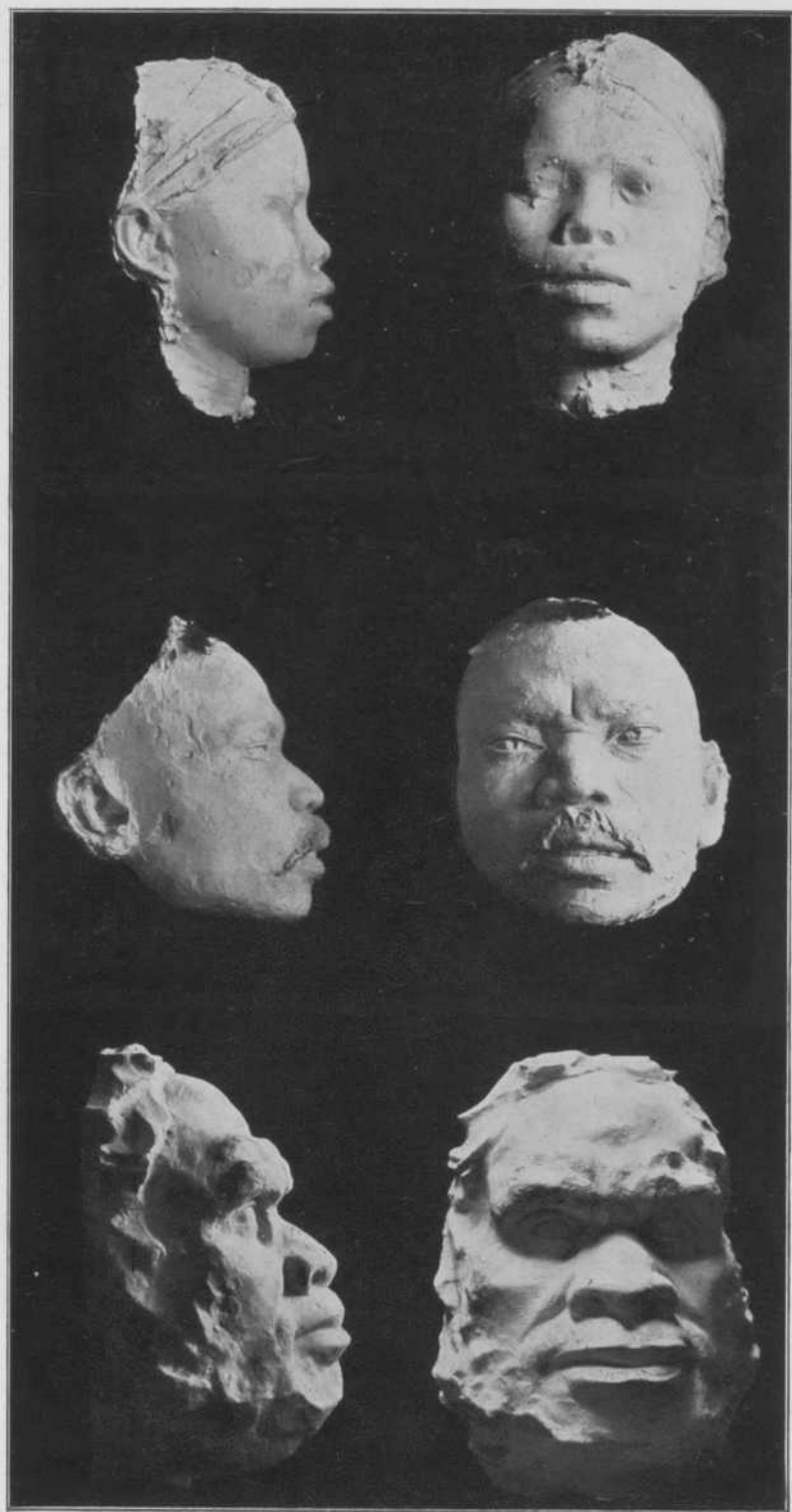
Het primitieve dat deze typen gemeen hebben, wordt voornamelijk gekenmerkt door de voorgebouwde ondergelaats-partij, den weggezonden neuswortel, het breede neuseind met ronde openingen.

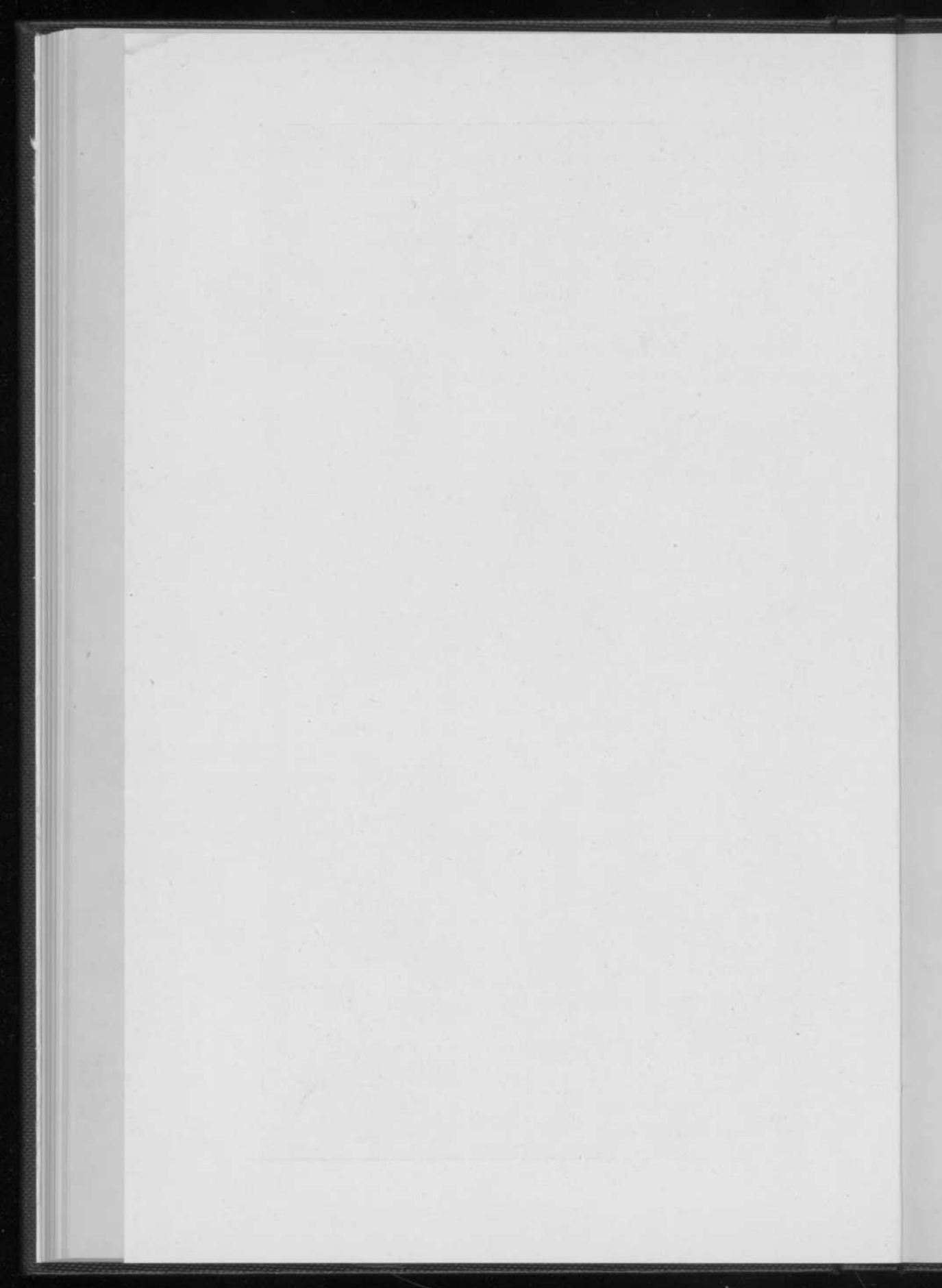
In hoever men hier te doen heeft met een voor hogere kultuur reeds vatbaar stadium van menschelijke ontwikkeling, met een ras, dat „voordat het Hindoe-invloed onderging, bogen kon op een eigen kultuur” (zooals philologen beweren), is eigenlijk een anthropologische vraag, waarin de *willekeurige* uitspraak van welwillende ethici van geen waarde is.

Een vergelijkende studie der kultuurvermogens van verschillende rassen, zooals die tot uiting komen in hunne ontwikkelings geschiedenis, beschouwd in verband met hunne anthropologische kenmerken en eigenschappen, is te dien aanzien leerzaam.

Opmerkelijk is, dat de eerste voortbrengselen van beeldende kunst in Europa, wonderlijk om de scherp realistische waarnemingen de rake teekening, niet afkomstig zijn van het gereconstrueerde type uit de oudere palaeolithische periode (misschien 50.000 tot 100.000 jaar v. C.), maar van een wat later, fijner menschenras, levende in den jongeren palaeolithischen tijd, een ras met *steiler* gelaatsprofiel.

De echte Javaan staat in anthropologische ontwikkeling niet eeuwen, maar duizende jaren bij de kultuur-rassen van Europa en Azië ten achter.

talen voor bepaalde zaken „een verwant woord gebruiken, welke zich naar de klankwetten der betreffende taal gedragen”.

Zij achten deze gevolgtrekking gewettigd „omdat in zeer veel gevallen een geographische ligging later verkeer (na de vestiging) tusschen de verschillende eilanden uitsloot, en bovendien een latere overneming van het woord uit de eene taal in de andere zich door afwijking van het klankstelsel zou verraden”. 1)

Deze uitspraak klinkt wel is waar aannemelijk, maar is toch aanvechtbaar.

Zooals eerder opgemerkt, is taalverwantschap op zich zelf niet altijd beslissend voor de bepaling van rasverwantschap, wijl taalovername soms afhankelijk is van factoren, die de erfelijkheidsleer bij rasvermenging ons uitlegt.

Wel staat vast, dat Mongoloïde stammen, met de hun eigen ondernemingsgeest, uit Achter-Indië zijn uitgezwermd over den Archipel en zich daar met enkele volksstammen vermengden. Zij vestigden zich op verschillende kleinere eilanden, bezetten de kusten der groote eilanden, en drongen in enkele gebieden diep in het binnenland door, zich vermengend met de oorspronkelijke bevolking.

De verwantschap der benamingen voor enkele dingen in de verschillende deelen van den archipel is daardoor misschien te verklaren.

Op Java echter hebben die Mongoloïden de oorspronkelijke bevolking *niet* verdrongen, noch door kruising aanmerkelijk veranderd!

Het Mongoloïde type is immers op Java niet domi-

1) DR. KROM—Het oude Java en zijn Kunst.

nant; en het is een anthropologisch uitgemaakte zaak, dat op Java het autochthone type nog steeds overheerscht ¹⁾, dat het Javaansche volk in zijn geheel genomen niet zoo heel ver van zijn protomorphistische basis is af „gemendeld” ²⁾.

De beschaafde, meer intelligente, typen onder de Javanen, *wel te onderscheiden van het eigenlijke volk*, vertoonen de typische kenmerken van het Kaukasische ras — in dit geval voornamelijk Hindoe's, Europeanen

1) DR. L. BALNER, zelf knap modelleur, die van de verschillende Indonesische rassen een anthropologische studie maakt, en aan wiens oordeel gezaghebbende waarde moet worden toegekend, verklaarde, dat de physionomische trekken van den Javaan geheel afwijken van de ideaal typen, door de Hindoe beeldwerken voorgesteld. Hij gaf als zijne overtuiging te kennen, dat de Javanen onmogelijk de voortbrengers kunnen zijn geweest van de Hindoe-Javaansche kunst. De Javanen staan het dichtst bij het autochthone stamvolk, een passief „standvolk”, en vormen volgens hem het minst begaafde mengvolk van den Archipel. De Javaan mist „daadkracht, initiatief, originaliteit en verbeeldingsvermogen”, eigenschappen, die hij wel bij andere Indonesische rassen aantrof, vooral bij de brachycephale volken, waarin het Mongoolsch bloed overheerscht.

Zijn uitspraak wordt vrijwel gedekt door de vergelijkende literatuurstudie van DR. KERN.

Ter toelichting voeg ik hierbij een afbeelding van gipsmaskers, door DR. BALNER afgedrukt, van een man en een vrouw op Java, en van een reconstructie van een man uit het oude steentijdperk, door mij gemodelleerd, om de prognathie en weggezonden neuswortel als overeenkomstige kenmerken van deze primitieve menschentypen naast elkaar te stellen.

2) Erfelijkheidswetten van Mendel.

Zie ook: J. RANKE — Der MENSCH.

Prof. Dr. J. P. KLEIWEG DE ZWAAN — Anthropologische Bibliographie van den Indischen Archipel en van Ned. West Indië. (Mededeelingen Enc. Bureau).

en misschien Arabieren — en ontstonden dus eerst in den nà-Hindoetijd.

Raseigenschappen verloochenen zich niet, en de oorzaak van den toestand, waarin het Javaansche volk verkeert, zijn achterlijkheid en economische zwakte, zijn onvermogen tot het scheppen van kunstwerken in den nà-Hindoetijd, ligt dan ook niet zoozeer in eeuwenlange onderdrukking (men keert oorzaak en gevolg hier weer om) en in gebrek aan onderwijs, maar aan zijn natuurlijke rasgeaardheid.

De kultureele achterlijkheid van het ras staat in natuur noodwendig verband met den nog betrekkelijk primitieven staat van zijn *anthropologische* ontwikkeling.

Dit verklaart alles, en sluit tevens de mogelijkheid van een werkzaam aandeel der onvermengde Javanen (zooals de Hindoe's hen aantreffen) in de verheven Hindoe-Javaansche kunst ten eenenmale uit. (Hiermede is niet gezegd, dat de Javanen geen goede en sympathieke raseigenschappen bezitten, die hier echter niets ter zake doen).

De eigen kultuur, waarop Java vóór den Hindoe-invloed, volgens archeologen, zou kunnen bogen, is daarom problematiek, en verwijs ik naar het domein der vage, onwaarschijnlijke gissingen.

Tegen de verdere bewijsvoering der hypothese, waarin uit zekere natuurlijke begaafdheden van den Javaan het karakter der Hindoe-kunst wordt verklaard, heb ik daarom ernstige bedenkingen.

De Javanen zijn, zooals zij zich buiten den Hindoesfeer hebben leeren kennen, *passief* van aard en tot

geen monumentale uitingen in staat. Zij toonen zich in de tijden, voorafgaande en volgende op de Hindoe-periode, tot steen als uitdrukkingsmiddel niet aange-trokken, hadden blijkbaar vroeger geen ontwikkelde houttechniek en bleven ook later achterlijke bouw-meesters.

Hun eigen machthebbers, waardoor toch de geest van een tropenvolk zijn hoogste uitdrukking vindt, kenden niet den drang om het bewustzijn van hoogte en macht te manifesteren in grootschen vorm, toen in lateren tijd de Islam het Hindoeïsme had verdrongen.

Dit is teekenend! Dr. KROM merkt in de bespreking van de afkomst der Midden-Javaansche Kunst ¹⁾ op:

„Wanneer wij ons nu rekenschap geven tot hoe weinig het niet of niet genoegzaam gehindoeïseerde deel der bevolking in staat is geweest, dan springen daarbij drie dingen met des te meer kracht in het oog: de geweldige ommekeer, die de komst der Hindoe's en de vestiging der Hindoe-Javaansche maatschappij heeft teweeg gebracht; *de gunstige aanleg, die den Javaan eigen moet zijn geweest* ²⁾, om tot de vorming van dit harmonisch geheel te hebben kunnen mede-werken; maar vooral, hoezeer de natuurlijke geschiktheid tot hooger ontwikkeling uitsluitend door inwerking van buiten tot wasdom werd gebracht, doch waar zij aan zich zelf overgelaten bleef, tot machteloosheid gedoemd was”.

Wat hier naar voren gebracht wordt, is van belang!

De aannahme van een *gunstigen aanleg* (voor architectuur en beeldhouwkunst) is evenwel prematuur want

1) Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst.

2) Cursiveering van mij.

immers deze aanleg zou eerst *dàn* vast staan, als uitgemakt was, dat de Javaan *verkelijk* tot de vorming van het harmonisch geheel had medegewerkt en in het ontstaan der Hindoe-Javaansche kunst een groot aandeel had. *En dit nu is juist de strijdvraag, waarom het hier gaat!* Voor de beantwoording daarvan is de opmerking van Dr. KROM, dat de Javaan aan zich zelf overgelaten, tot machteloosheid gedoemd was, essentieel, omdat deze machteloosheid zoo kenmerkend is voor de vermogens van het ras.

Het heeft geen zin den Islam van die machteloosheid een verwijt te maken. Overal, waar de geestdriftwekkende leer van den Profeet doordrong, toonden de heerschers en rijksgrooten zich groote bewonderaars der architectuur, een architectuur, waarin vooral decoratieve gaven — die immers den Javaan volgens Dr. BOSCH in bijzondere mate eigen zijn — tot hun recht konden komen. Ook geestelijk en politiek brachten de breede en vereenigende denkbeelden van den Islam overal elders enormen vooruitgang en ging van het geloof sterke stuwkracht uit.

Toegegeven, dat de Islam zijn zuiverheid en groote geestelijke waarden in den tijd van doordringen naar Java voor een goed deel had verloren, toch waren zijn inspireerende beginselen niet te loor gegaan en mag de achteruitgang, de machteloosheid van den Javaan daaraan niet worden geweten.

Maar de Islam importeerde geen kunstenaars op groote schaal, zooals de Hindoe's, en daarom bleef op Java een bouwbeving als elders uit. Java had na het verdwijnen der Hindoe's noch bouwmeesters, noch bouwaspiraties.

Het eertijds aanwezige Hindoebloed was door het Javaansche overdekt, en het ras, dat zijn oorspronkelijke geaardheid terugkreeg, was natuurnoodwendig *tot machteloosheid gedoemd*.

De Javaan is geen bouwmeester en beeldhouwer van instinct en aanleg; hij is nijverheidskunstenaar. De Javaansche heerschers verlangden vóór alles kostelijke weefsels, fraai bewerkte wapens en sieraden, maar geen monumentale ruimten!

Politiek en economisch verval de voornaamste oorzaak? Ongetwijfeld. Maar *ook dit* was het volk immers krachtens zijn aanleg voorbeschikt, na het verlies van de krachtvolle regeerende Hindoe-kasten.

Alleen in sommige streken, waar Hindoe bloed bleef nawerken, zien wij nog in den na-tijd den monumentalen scheppingsdrang verflauwd tot uiting komen, en alleen in die plaatsen, waar vroeger, naar het schijnt, kunstateliers gevestigd waren, of waarheen deze overgebracht waren, handhaafden zich, meer en meer ontaardend en verkwijnend, de oude kunsttradities.

Hoe kan men nu veronderstellen, dat een volk met een zoo weinig monumentalen scheppingsdrang en zoo weinig plastisch instinct in korten tijd een grootschheid van conceptie, een vermogen en bedrevenheid in beeldende kunsten ontwikkelde, die verbaast door macht van uitdrukking en voortreffelijkheid van uitvoering!

Dr. BOSCH echter, die in den Javaan een geboren sierkunstenaar ziet en zich voorstelt, dat kunstaanleg en geschreven regels, met enkele toelichtende teekeningen, voldoende zijn om kunstwerken van zoo groote betekenis het aanzijn te geven, meent het ontwikkelingsbeeld der kunst, vanaf haar eerste begin tot aan haar hoogsten bloei, te kunnen verklaren door aan te nemen

dat de Javanen, steunend op eigen aanleg en capaciteiten de canonieke voorschriften volgend, een eigen kunst op eigen bodem ontwikkeld hebben.

De eigen kultuur van Java vóór den Hindoe-tijd (waarvan ik het bestaan — althans de beteekenis als zoodanig — ontken), en het feit, dat de Hindoe invloed op Java (wel *op Java, maar niet bij de Javanen!*) ingang kon vinden, zijn twee onjuiste premissen, waarmee hij denkt zijn veronderstelling aannemelijk te maken.

Om te beginnen ben ik het geheel eens met Dr. KROM, waar hij zegt, dat „een bij elkaar construeeren van kunstwerken uit een dood handboek niet denkbaar is”. 1)

Maar zelfs al zòù het voortbrengen van kunst door navolging van voorschriften denkbaar zijn, dan nòg zou ik de mogelijkheid, dat de Javanen onder dwang van de çilpaçastra's zich tot een kunstvolk zouden kunnen ontwikkelen met een stijlopvatting en een gevoel voor innerlijke vormwaarden, zoo nauw verwant aan die der Arische Hindoe's, beslist ontkennen.

De Javanen, die het voorrecht hadden eeuwenlang als leermeesters te hebben groote bouwmeesters en kunstenaars als Hindoe's en Chineezers, hoe weinig hebben zij van het hun ten voorbeeld gestelde begrepen en geleerd! Hoe treffend bevestigen de latere schamele en gebrekkige kultuuruitingen van den Javaan de waarheid van wat het onderzoek naar de gesteldheid der rasbegaafdheden en geestelijke eigenschappen leert: „Es ist daher völlig hoffnungslos durch Erziehung und

1) Inl. H. J. Kunst — Deel I blz. 143.

übung das Menschengeschlecht dauernd heben zu wollen", — en: „Die geistige Veranlagung der Menschen kann weder durch wirtschaftliche noch durch geistige Einwirkungen einfach umgestaltet werden, sondern nur durch Auslese; *sie ist Rassenanlage und alle geistigen Errungenschaften sind in allererster Linie von der erblichen Veranlagung ihrer Schöpfer und Träger abhängig*".

(Fritz Lenz.)

Ik ontken niet eenige kunstbegaafdheid bij den Javaan, evenmin als bij andere half-kultuur volken, maar zie daarin geheel andere neigingen dan die, welke in de Hindoe-kunst tot uiting komen. De Javaan voelt graphisch, lineair, en is vóór alles vlak-decorateur. Hij weet natuurvormen stijlvol te verwerken tot een sierlijk lijnenspel in het platte vlak; als nijverheidskunstenaar munt hij in vele opzichten uit. Maar voor ruimte-plastiek voelt hij evenmin als voor massale vormcomplexen. ¹⁾

Nogmaals, het kunnen niet anders dan Hindoe's en Hindoe-Javanen geweest zijn, die, doordrongen van de eeuwenoude kunsttraditie van hun stamland, na verblijf op Java van vele geslachten, de bouwwerken concepioneerden; het moeten beeldhouwers geweest zijn met de artistieke bekwaamheid door Indische kunstschole in voorgeslachten ontwikkeld.

* *

Met hetgeen ik hier tegen de hoofdstellingen in de hypothese heb aangevoerd, meen ik met voldoende

¹⁾ De betrekkelijk weinige Javanen, die in onzen tijd door begaafdheid op den voorgrond treden, zijn geen Javanen als die de Hindoe's aantreffen, maar zijn van Maleisch-Kaukasisch, deels ook Maleisch-Mongoolsch bloed. Men lette op hun typen!

nadruk te hebben doen uitkomen, dat—van welken kant ook het vraagstuk beziende—naar mijne stellige overtuiging de Javaan in de kunstscheppingen van Midden-Java geen noemenswaardige rol vervuld kan hebben; dat bovendien de meesterlijke stijl kenmerkend is voor den Hindoe en voor den Hindoe alleen.

Het denkbeeld, dat een totaal ander ras, nog wel op lagere trap van menschelijke (ik zeg opzettelijk niet „kultureele”) ontwikkeling staande, zich een gelijksoortigen stijl zou kunnen eigen maken, vind ik eenvoudig—vergeef mij het woord—absurd.

Om niet in herhalingen te vervallen en daarmee mijn betoog te verzwakken, zou ik hiermede willen eindigen, maar de denkbeelden en opvattingen, die in de verdere argumenteering van Dr. BOSCH tot uiting komen, mag ik evenmin onweersproken laten.

* *

Zoo stelt hij de superioriteit der Javaansche ornametiek boven de Indische kortweg vast en vraagt dan of men, deze uitspraak aanvaardend, „nog twijfelen kan dat aan Javaansche kunstenaars de decoratie der heilighdommen moet toegeschreven worden”!

Neen, inderdaad dan niet; alle uitspraken van Dr. BOSCH op dit—intusschen meer kunsthistorisch en aesthetisch dan archeologisch—gebied op gezag aanvaardend, kan men bijna niet anders dan in de Javanen de geniale bouwmeesters en beeldhouwers van vroegere eeuwen zien, en de voortbrengers van de Midden-Java monumenten.

Edoch, de superioriteit van een bepaalden verschijningsvorm in kunst vaststellen, blijft altijd een uiterst sub-

jectieve smaakuiting, en om de artistieke hoedanigheden van siervormen en den steek of slag van het werktuig, dat daarin leven bracht, te onderkennen, moet men beschikken over scherpe en veelvuldige herinneringsbeelden, ideaalvoorstellungen van verschillende stijlen in kunstwerken.

De faculteit van begrijpend, vergelijkend en kritisch zien, kan — eenigen aanleg vooropgesteld — alleen verkregen worden door herhaaldelijk aanschouwen, bekijken en nog eens bekijken, zoo mogelijk schetsen en nabootseeren om in het voorwerp zoo diep mogelijk door te dringen.

Men zal dan in verschillende kunstvormen aparte bekoring vinden en beseffen hoe moeilijk het is om volontwikkelde kunstuitingen van verschillend karakter onderling te vergelijken.

Bij architectonisch ornament komt daar nog een factor bij. Het sierstuk kan op zich zelf als kunstwerk voortreffelijk zijn, maar kracht missen om de architectonische structuur te verduidelijken, dan wel onjuist, niet maatvol aangebracht zijn, en daardoor den bouw „vemoeien”.

Ter bevestiging van het kritisch begrip is het noodig, zich rekenschap te geven van al de factoren, die den indruk bepalen.

Vele bouwwerken in Indië hebben een buitensporige kwistigheid van ornament en een verfijsing in uitvoering als *nergens op Java* aangetroffen.

Dit zij aangeteekend als tegenwicht voor de indicatief bedoelde opmerking van Dr. BOSCH ten aanzien van

de opvallend welige ontwikkeling van het Java ornament.

Wat mij betreft, ook ik vind overigens in het Hindoe-Javaansch ornament grooter bekoring dan in het Indische, voor zoover een dergelijke samenvatting voor een in kunst zoo gedifferentieerd gebied als Indië toelaatbaar is.

Het Indisch bouwornament is in het algemeen woe-
lig, extatisch, weinig met de structuurmassa verbonden,
heeft te veel zelfstandig leven. Maar de rijkdom van
modelé, de kracht en zekerheid, waarmede de Indiër
zijn siervormen uit de hardste gesteenten weet te beite-
len en met leven bezielen, is waarlijk verbluffend.

Op Java blijft het ornament meer in de steenmassa
vastzitten; het heeft een voornamer toon, is met grooter
tact geschikt; eigenschappen, die van groote beteekenis
zijn voor het architectonisch totaal effect.

Deze *stijl*-superioriteit van het Javaansch ornament
vindt in den aanvang haar oorzaak echter niet uitsluitend
in grootere kunst-begaafdheid van de uitvoerders op
Java (al zou dit niet onmogelijk zijn, de ondoorgron-
delijke invloeden van de omgeving in aanmerking ge-
nomen). Nog minder is zij te verklaren uit de *bijzondere*
begaafdheid voor sierkunst van de Javanen, een half-
cultuur volk met weinig meer dan de aan dit stadium
eigen versieringszucht en neiging tot verlijnen. Die be-
gaafdheid zal niet grooter geweest zijn dan bij andere
volken in hetzelfde ontwikkelingsstadium (waaruit blijkt
dat?). De Hindoe bouwornamentiek op Midden-Java
heeft geen enkelen trek gemeen met de geometriseerende
en tot hardnekkig conventionalisme geneigde sierkunst
der Javanen.

* * *

De verklaring nu geeft het ornament weer zelf, en is eene andere dan Dr. BOSCH daarvan geeft.

Het Hindoe-Javaansch ornament blijft *uit den aard der gevolgde techniek* meer aan het steenvlak gebonden, hecht zich daar meer aan of is daarin verzonken in consequentie van het beginsel der vereenvoudiging.

Dit streven tot vereenvoudiging treft men ook aan bij in kunst nog onbedreven en tot synthese geneigde volken.

Het ornament, dat zich niet tot zelfstandig leven losmaakt van de bouwstof, werkt stylistisch bijzonder goed, heeft zelfs groote stijlen als de Byzantijsche en de daaraan verwante Islamitische kunstschole in hare wording beheerscht.

De noodgedwongen toepassing door de Indiërs van het vereenvoudigd procedé op Java bleek te zijn „*a blessing in disguise*”. Het effect van het ornament, zooveel meer beheerscht en tectonisch van aanzien, is prachtvol! Hoe simpeler in bouw-kunst de middelen, des te voornamer en pakkender de verschijning.

Inderdaad, *de Hindoe's hebben zich zelf hier overtroffen, niet in kunstbedrevenheid en beeldingsvermogen, maar in artistieke terughoudendheid en tact, voortgekomen weer uit de omstandigheden.*

Dit geldt evenzeer voor de groote stijlhoedanigheden in massagroeping en geleding hunner bouwwerken, zooals in het voorafgaande reeds opgemerkt.

* *

In de kleine *Tjandi Srikandi* kan ik dan ook niet met Dr. BOSCH zien „de eerste bescheiden poging van een Javaanschen bouwmeester” met „smaakvolle applicatie van ornament”.

De vastheid in teekening, de artistieke kracht der licht- en schaduwtegenstellingen wekken bij mij geen gedachte van „schuchterheid” op, hoezeer ook uit de bouwvormen de vroegtijd van Midden-Java spreekt met zijn streven naar een architectuur-schema, passend aan de omstandigheden.

En al moge bij tewerkstelling van onbedreven, en in hun onbedrevenheid eigenzinnige Javaansche steenhouwers de steenbouwtechniek gebrekkig zijn (zooals nu nog ons Inlandsch metselwerk gebrekkig is), en al heeft de bouwmeester zich moeten beperken, de architectuur is kloek en getuigt van een zelfstandigen, geschoolden kunstenaarsgeest.

Met de architectuurbeginselen en de kunstgezindheid, hun uit het stamland bijgebleven, zochten de Indiërs te midden der indrukwekkende omgeving van het Midden-Java's krater-plateau hun Godsgedachten op een wijze te belichamen, die overeenstemmen zou met de verheven schoonheid door de natuur geopenbaard. Hindoe intuïtie dreef daartoe.

Zoo ontstonden in het wijsche bergland de vroege bouwwerken, een eigen Hindoe stijl op Java voorbereidend.

Ik herhaal, dat ik geenszins veronderstel een rechtstreeksche overplanting van de bouw- en beeldhouwkunst uit een bepaald gedeelte van Indië naar Java; de Java kunst heeft een zóó bijzonder karakter, zij het dan ook specifiek Hindoesch, dat zich onder alle mogelijke invloeden van het land eerst na vele geslachten een bijzondere school gevormd moet hebben van Hin-

doe — misschien Hindoe-Javaansche — kunstenaars om dezen eigen stijl voort te brengen; een stijl, die in zijn aanvang nagenoeg niets Javaansch heeft.

Dat Javanen ook bij het beitelen der reliefs en ornamenten het ruwe werk hebben gedaan, zooals het uitdiepen van den grond volgens de geteekende contouren, en zelfs meer, is waarschijnlijk.

Ook onder de Javanen zullen zich in den loop der tijden en in de periode der groote bouwbeweging wel broederschappen van vaardige en kunstzinnige steen beeldhouwers hebben gevormd, die zich de manier van hun leermeesters min of meer hadden eigen gemaakt.

Het kan zijn, dat een aantal reliefs (zij zijn niet alle even goed) en ornament, vooral uit later tijd, gedeeltelijk aan hen mag worden toegeschreven, maar in alles herkent men den Hindoe geest, de soepelheid en gratie, kundigheid van compositie en behandeling der Indiërs.

Wat dus betreft de verklaring van den Hindoe-Javaanschen stijl door de begaafdheid der Javanen voor sierkunst: de zich steeds herhalende versieringsmotieven en mechanische werkmethode der Javanen, meer en meer verdorrend en zonder blijk van vindingrijkheid getuigt geenzins van de begaafdheid, waaraan Dr. BOSCH ons wil doen gelooven. En zelfs al zou deze begaafdheid bestaan, dan nog blijft de tendenz der Javaansche sierkunst een geheel andere, dan die welke in de ornamentiek der Midden-Java monuminten gelegd is, en zou die veronderstelde begaafdheid de Hindoe-Javaansche kunst niet verklaren.

De slotvraag: „Aan wie anders dan aan Javaansche kunstenaars kan dus de decoratie der heiligdommen

worden toegeschreven?" is daarom meer overbluffend dan logisch.

De Hindoe invloed kon bij het weinig begaafde Javaansche volk geen ingang vinden, maar bleef ongetwijfeld beperkt tot Hindoe-Javaansche menggroepen.

* * *

Ad. 5 *Aan de omstandigheid, dat de hedendaagsche Javanen „met de schamelste woningen tevreden zijn” en „geen spoor van genialiteit of zelfs maar het geringste streven naar oorspronkelijkheid aan den dag leggen” mag in dit verband geen gewicht worden gehecht.*

Volken, die vroeger uitblonken, zinken wel meer tot volkomen onbeteekenendheid terug, zooals de wereld-geschiedenis leert. Men denke slechts aan de Grieken.

Als bewijs, dat alleen bijzondere omstandigheden de Javanen in latere eeuwen verzwakt hebben, maar dat zij vroeger een daadkrachtig volk waren, haalt men graag de groote krijgsondernemingen aan.

Eerstens stelle men zich naar Arische begrippen van de geweldigheid dier krijgsondernemingen niet te veel voor, en daarbij verlieze men niet uit het oog, dat Java in Hindoe tijd door verschillende rassen werd bevolkt waarvan politiek de Hindoe's en Hindoe-Javanen overheerschten en waarvan waarschijnlijk gejavaniseerde en ondernemende kust-Maleiers een actief zeevarend element vormden. Het is twijfelachtig of de eigenlijke Javanen in de expedities ooit een andere rol vervuld hebben dan die van willoos-mechanische massa. Het volgens deskundige medici dominant zijn bij den Javanen der z.g. „vegetatieve” centra, maakt den Javaan daartoe bruikbaar en verklaart ook de mechanische accuratesse en het geduld, welke sommigen met begaafdheid verwarren.

Het is dus de vraag van welke rassen op Java de groote daden uitgingen; het gaat niet aan in dit verband alle rassen uit dien tijd met de eigenlijke Javanen gelijk te stellen om daaruit de raseigenschappen en be- gaafdheden van deze te bepalen.

Deze raseigenschappen zijn beter na te gaan in de eeuwen na den Hindoe tijd, waarvan vast staat, dat het Javaansche type beslist domineerde, en door het raad- plegen der resultaten van anthropologische onderzoe- kingen van den laatsten tijd.

Hieraan hebben wij meer houvast dan aan gissingen op grond van feiten en toestanden, die waarschijnlijk van heel andere rassen uitgingen.

Ook blijkt uit de kultuur-overblijfselen van streken op Java, die met het Hindoeïsme geen of weinig aan- raking hadden, hoe uiterst primitief het volk zelfs nog in Hindoe tijd was.

Het zou mij aangenamer zijn om in den geest des tijds blijvend, de gevoelens der Javanen in deze be- schouwing te ontzien, maar dat gaat nu eenmaal niet.

* *

De parallel, die Dr. BOSCH vaststelt tusschen Javanen en Grieken om duidelijk te maken, dat het geen be- vreemding behoeft te wekken, dat de Javanen terug- gezonken zijn tot onbeteekenendheid, na door een pe- riode van bloei en krachtsuiting te zijn uitgeput, heeft mij al heel zonderling getroffen.

Zich beroepend op analoge gevallen in de wereld- geschiedenis zegt Dr. BOSCH namelijk: „Men denke slechts aan de Grieken van thans in vergelijking met hunne voorvaders”!

Maar weet Dr. BOSCH dan niet, dat de Hellenen *als ras* zeker al in de laatste eeuwen van hun grooten kultuurtijd geheel opgezogen en verdrongen waren door verschillende mediterrane rassen, en dat de Grieken van later eeuwen uit geheel andere rasbestanddeelen samengesteld waren dan hun Helleensche voorvaderen. De Grieken van thans hebben met de Grieken van den klassieken tijd nauwelijks eenige bloedverwantschap, terwijl de Javanen van thans vrijwel hetzelfde ras zijn als waartoe hun voorvaderen behoorden, zooals de Hindoe's hen aantreffen; hetzelfde ras waarop de Hindoe invloed geen vat kon hebben.

Wij zien in plaats van de analogie, die Dr. BOSCH bedoelt, juist een tegengesteld verschijnsel: de Hellenistische mengvolken bleven na het politiek verval hunner kleine republieken een cosmopolitisch kunstvolk; aan de kunst der Grieken kwam *in schijn* een eind toen het bloed van vreemde indringers zich met het hunne mengde en de kunst door die ondernemende indringers werd geinternationaliseerd; terwijl de Hindoe-Javaansche kunst — eerst ontstaan na het binnendringen van hooger ontwikkelde vreemdelingen — onherroepelijk ten onder moest gaan met het verdwijnen van die vreemdelingen.

* *

Ergens anders haalt Dr. BOSCH een vermeende analogie aan om den spontanen opbloei der Midden-Java kunst te verklaren. Hij zegt: „Wanneer in Egypte, Griekenland, Noord-Frankrijk en vele andere landen een plotselinge ontwikkeling der kunst valt waar te nemen, zien wij niet in waarom hetzelfde voor Java en de Javanen onwaarschijnlijk is te achten”.

Ik merk hiertegen op, dat de groote kunst-ontwikkeling in genoemde landen plaats heeft gehad langs geheel andere lijnen en naar geheel andere voorwaarden als Dr. BOSCH zich blijkbaar voorstelt, en dat de Javanen, ook cerebraal van geheel andere constitutie zijn dan de Kaukasische rassen. Wat deze rassen vermochten te doen, geldt daarom heelemaal niet zoo van zelf sprekend ook voor de Javanen. Of twijfelt Dr. BOSCH er aan, dat er behalve lichamelijke ook geestelijke rasverschillen bestaan en dat de bouw der organen (waaronder de hersenen) bij alle rassen niet gelijk is?

„Wij wijzen nog op een eigenschap van den Oosterling” vervolgt de hypothese, „die wellicht de snelheid der ontwikkeling als ook de uniforme superioriteit der kunst in de latere periode mede kan helpen verklaren.

Wat zijn oogen zien zijn handen maken, dit gezegde is op hem van toepassing”.

Deze uitspraak zal niemand erkennen, die van de wetten, waardoor het voortbrengingsproces van kunstwerken wordt beheerscht, op de hoogte is.

Een *kunstwerk* ontstaat bij geen enkel volk door exacte waarneming en copiërende weergave van den natuurlijken verschijningsvorm, maar wordt beheerscht door eigenaardige gedachtebeelden, door een conventionele zienswijze, welke geleidelijk bij een ras, een kunstschool, een kunstenaar ontstaat na langdurige kunstbeoefening, en door veelvuldige visueele indrukken van de hem omgevende kunstwerken.

Die concepties, waarin al het waargenomene in den geest wordt omgevormd, zijn bij verschillende volken en in verschillende tijdperken niet dezelfde.

De Middeleeuwers zagen de verschijningswereld

anders dan wij; en wij zullen de dingen anders weergeven dan vorige geslachten.

Meer dan bij eenig ander volk berust bij den „Oosterling” de weergave van verschijningsvormen op abstracties, welke naar onze begrippen ver van de natuurwerkelijkheid af staan.

Zonder abstracties, zonder het naar voren brengen van de essentiele karaktertrekken, zonder omvorming van de natuurwerkelijkheid is een kunstwerk zelfs ondenkbaar. Een nauwkeurige copie naar de natuur is geen kunstwerk en heeft geen stijl.

„Wat zijn *geest* ziet, zijn handen maken” zou beter gezegd zijn dan: „Wat zijn *oogen* zien, zijn handen maken”. Het verschil in beteekenis is echter groot!

Dat de Oosterling, met name de Chinees, de waarheid hiervan ook theoretisch erkent, getuigt de Chineesche kunstkriticus Tjeng Yen Yuan, die spreekt van de gave der schilders om spiritueele uitdrukking aan hun werk te geven, zonder zich strikt vast te houden aan het uiterlijk aspect der dingen. „Het doel der schilderkunst”, zegt hij, „ligt ook inderdaad buiten de bloote voorstelling van vorm”.

Wij weten allen, hoe weinig Oostersche voorstellingen exacte nabootsingen zijn.

De Oosterling ziet de dingen op zijn eigen manier, zelfs als hij een kunstwerk copiëert.

Zoo liet ik destijds een bekwamen Chineeschen beeldhouwer een door mij eenvoudig vlakkig gemodelleerde sphinxfiguur op grooter schaal in cement copiëren, waarbij hij niets anders had te doen dan het model mechanisch vergrooten. Niettemin bracht hij er niets van terecht, en gaf aan het beeld de zwellende en bewogen vormen van een Chineeschen leeuw, zonder dat

het mij mocht gelukken hem het kantige modelé, als door mij bedoeld, te doen zien. Met handige Javaansche beeldhouwers, die ik Hindoe ornament liet nasnijden, had ik dezelfde ervaring. Zij zagen het karakteristieke van de lijn- en vlakbuigingen eenvoudig niet, en maakten er dor werk van.

En hierover behoeft men zich niet te verwonderen!

Zoo geven omgekeerd de teekeningen in China, gemaakt door Europeesche kunstenaars in den tijd, dat men nog vreemd tegenover den Chineeschen kunstgeest stond, een totaal onwaren indruk van de afgebeelde voorwerpen. Bekijkt men de teekeningen van den Engelschen architect Sir WILLIAM CHAMBERS uit de 18e eeuw, die door zijn reizen in China als deskundige naam maakte, dan valt het op dat hij de nageteekende Chineesche siervormen met een Westersch oog heeft gezien; een Chineeschen draak teekent hij als een Westersch fabeldier.

Waaraan Dr. BOSCH zijn uitspraak ontleent, is mij daarom onverklaarbaar. Een juist namaken van vormen door den Inlander is alleen te verwachten als het vormen zijn, die geheel overeenkomen met de conventionele concepties, die hij door herhaaldelijk aanschouwen en imiteeren van geslacht op geslacht verkregen heeft. De voorstellingen moeten met zijn geest overeenkomen.

Nogmaals, elk ras heeft zijn eigen kunst-tendenzen; en zijn aanschouwingswijze, is primitiever, samenvattend, naarmate het ras een minder gedifferentieerd en geoefend geestvermogen heeft.

(Het opzettelijk synthetisch omvormen van nagebootste objecten in de beeldende kunst van hoog ontwikkelde kultuurvolken is weer een ander, meer bewust proces).

Vreemde kunstwerken getrouw copieeren of imiteeren kunnen alleen veelzijdig ontwikkelde volken, met sterk imitatief vermogen; kunnen alleen kunstenaars die zich volkómen objectief tegenover elken willekeurigen verschijningsvorm van kunst kunnen stellen, en — zich losmakend van hun eigen zienswijze — in den geest van het vreemde kunstwerk kunnen doordringen.

Door de eigendommelijke voorstellingswijze van de Javanen, berustend op herinneringservaring van hun ras of soort, is het dan ook ondenkbaar, dat zij door het navelolgen van voorschriften of zelfs door het imiteeren van voorbeelden in staat zouden zijn geweest tot het maken van de Midden-Java reliefs met hun weloverwogen composities, met het gemak van houdingen behandeling der figuren, de perspectivische verkortingen en andere on-Javaansche en echte Hindoesche kunsthoedanigheden.¹⁾

¹⁾ In dit verband is hoogst merkwaardig hetgeen Dr. C.F. ENGELHARD mededeelt in zijn proefschrift getiteld: „Het onderzoek naar de geest-gesteldheid met behulp van platen, toegepast bij den Javaan”, dat mij na het schrijven van dit opstel in handen kwam.

Het gebrekkige waarnemingsvermogen, de kinderlijke onmacht van den Javaan, zooals hij geweest moet zijn in den Hindoe tijd, om te onderkennen en voorstellingen te associeeren, is daarin door proeven aan het licht gebracht op een wijze, die mijne veronderstelling volkomen bevestigt en getuigt van volstrekte onaannemelijkheid, dat de echte, onontwikkelde Javaan in staat zou zijn relieftafereelen samen te stellen, of zelfs te begrijpen.

In den regel merken Javanen in een teekening alleen enkele eenvoudige details op, die zij dikwijls nog verkeerd zien door het „primair ontbreken van de neiging om tot het wezen van de zaak door te dringen.”

Psycho-technische onderzoekingen, waarvan de resultaten voor Dr. BOSCH verrassend zullen zijn, worden voortgezet door vakkundige medici.

Voor een kunstkritische behandeling van het voorliggende onderwerp is het een eerste vereischte, dat men het onderscheid in het karakter en in de tendenzen der kunsten van verschillende volken begrijpt en onderkent; anders tast men met alle beschouwingen over kunst in het duister.

* *

Terloops zij nog opgemerkt, dat de Javaan geen „Oosterling” is, maar behoort tot een totaal ander ras met totaal andere raseigenschappen, dan de volken, die in het spraakgebruik „Oostersch” genoemd worden. Hiertoe worden gerekend: de Zuidelijke mediterrane volken, de West-Aziaten, de Indiers, zoomede de Mongoolsche Centraal- en Oost-Aziaten; alle anthropologisch meer ontwikkelde kultuurvolken, die ver af staan van: Melanesiers, Oceaniërs, Maleiers, Indonesiers en andere oer- en mengrassen, die de eilanden van Zuid-Azië en van den Grooten Oceaan bewonen.

Ik acht het gewenscht hierop de aandacht te vestigen. Het op een lijn stellen van den Javaan met den „Oosterling” heeft al genoeg misverstand veroorzaakt bij de beoordeeling van den Javaan en bij het zoeken naar een systeem om hem te ontwikkelen.

* *

Alle fundamenteele argumenten in de hypothese van Dr. BOSCH blijken niet steekhoudend en bieden aangrijpingspunten voor bestrijding als men zonder vooringenomenheid noch vooroordeel de neerslagen in steen van het Hindoeïsch kultuur-leven op Java beschouwt in een ruimer verband dan door bestudeering van oorkonden en taalgetuigenissen gegeven wordt.

Mijn verzet tegen de stelling, dat de Javanen de grootsche monumenten van oud Hindoe-Java zouden hebben voortgebracht, is openlijk toegeschreven aan een sterk vooroordeel tegen den Javaan.

Dit verwijt lijkt mij een onbeholpen poging om mijne meening over de krachteloosheid van den Javaan op kultuurgebied te ontzenuwen.

Ook van een kreupel geboren vriend met een erfelijk zwak spierstelsel kan men, dunkt mij, ondanks gevoelens van waarachtige sympathie, toch wel zeggen, dat met hem geen verre wandelingen te maken zijn, en bestrijden, dat hij eens tot geweldige sprongen in staat was. Wil men dit een vooroordeel noemen, mij wel.

*
*
*

De ontdekking van Coèdes — door Dr. BOSCH in zijn nabetrachting aangehaald — waaruit waarschijnlijk is geworden, dat reeds vanaf de vijfde eeuw onzer jaartelling een machtig Hindoe-Maleisch rijk bestaan heeft, genaamd 'Çriwijaya, en geregeerd van uit Palembang door de dynastie der Çailandra's, een dynastie die later ook over Midden-Java heerschappij voerde, brengt in mijn beschouwing geen verandering.

Evenmin als de Javaan zal de Sumatraan noemenswaardigen invloed op de kunstontwikkeling hebben kunnen uitoefenen.

Ais motieven en karaktertrekken gevonden worden in de Hindoe-Javaansche (Hindoe-Sumatraansche) kunstwerken, die voor Java of Sumatra inheemsch schijnen (vòòr of nà de Hindoe overheersching?) dan is dit toe te schrijven aan de invloeden van de landen zelve en van hun natuur, die inwerkten op de gebruiken en den kunstgeest.

Maar de Midden-Java tempels zijn zoo nauw aan elkaar verwant, dat een plotseling ingrijpen van Sumatra in het kunstkarakter onwaarschijnlijk is.

Toch is de Tjandi Kalasan, gewijd — afgaande op een gevonden inscriptie — in 778, een interessante architectuur-verschijning in dit verband. Deze tempel, hoewel in algemeen type en in stijlprincipes volgens de lijnen der Midden-Java tempels opgetrokken, geeft te denken door zijn merkwaardig karakter. Bouwtrant en ornamentiek getuigen namelijk ontegenzeggelijk, bij vergelijking met de Midden-Java monumenten, van over-ontwikkeling: de bouwtrant vooral door rijzige verhoudingen, de schrale tweeling-pilasters en het lijstwerk, dat kunsthistorisch al op decadentie wijst; de ornamentiek door uiterste verfijning.

Ruimte gevend aan moeilijk verklaarbare anomalieën in de Indische kunsten, lijken mij een tweetal verklaringen hiervoor het meest waarschijnlijk.

1e. De Tjandi Kalasan is in zijn gevonden vormgeving van later datum dan de bijbehorende inscriptie, die dan betrekking zou hebben op een ouderen gelijknamigen tempel, en de ons bekende Kalasan zou dan gebouwd zijn in den allerlaatsten Midden-Java tijd (vergelijk de lijstprofileeringen).

2e. De tempel is door Hindoe-Sumatranen ontworpen en aan den bouw hebben Hindoe-Sumatranen mede gewerkt.

In het laatste geval hebben wij een aanwijzing te meer, dat onder Hindoe-Sumatranen in analogie met Hindoe-Javanen weer te verstaan zijn „gesumatraniseerde” Hin-

doe's, en wel van dezelfde afstamming als de Hindoe's op Java.

Want ondanks de uiterlijke verschillen van Kalasan met de overige Midden-Java tempels bestaan zoovele overeenkomstige karakters trekken, dat ras- en geestverwantschap der kunstenaars zeker is. En het is geheel onaannemelijk, dat gehindoeïseerde Sumatranen en -Javanen na eeuwen van kunstbeoefening tot zoo in wezen identieke kunstvormen zouden komen, zelfs als zij van dezelfde voorschriften en voorbeelden zouden zijn uitgegaan; ja, zelfs wanneer zij dezelfde leermeesters en voorwerkers zouden hebben gehad en met elkaar in aanraking stonden.

Zelfs van Hindoe's uit verschillend gebied baart deze sterke stijlovereenkomst eenige verwondering, en wijst op voortdurende onderlinge aanraking.

* *

Op grond van voorgaande beschouwingen over de door Dr. BOSCH opgeworpen stellingen vat ik mijne conclusie als volgt samen:

De bewijsvoering in de hypothese is te willekeurig en berust te veel op uitspraken, waarvan ik de juistheid in geen enkel geval erken. Zij zijn in strijd met alles, wat: de anthropologie, het onderzoek van erfelijkheid en rassenbegaafdheid, de kunstgeschiedenis, de vormvergelijking, de stijl en ten slotte de latere kultuuruitingen van den Javanan en zijne kunst-instincten ons leeren.

De opvatting, dat niet Javanen, maar Hindoe's de kunstenaars waren van de monumenten in Midden-Java is door de hypothese niet weerlegd, noch onwaarschijnlijk gemaakt.

* *

Na deze aanvallende kritiek voel ik behoefte te verklaren, dankbaar te zijn voor de vele gegevens, welke in deze best gedocumenteerde, meest belangwekkende, maar tevens meest onaannemelijke hypothese omtrent den oorsprong der Hindoe-Javaansche kunst door Dr. BOSCH verwerkt zijn.

* * *

Ik kan deze beschouwing niet eindigen zonder een veronderstelling te wagen ten aanzien van het gebied, vanwaar de Hindoe-Javaansche kunstenaars afkomstig geweest zijn.

Als uitgangspunt zij dus voorop gesteld, dat deze kunstenaars geen Javanen waren, maar afkomstig uit Indië, een onderstelling, afgeleid uit het ongerijmde.

Op grond van archeologische gegevens staat vast, dat de heerschende kaste tijdens de groote Midden-Java periode van Zuid-Indischen oorsprong was, terwijl door hetgeen de kunstvormen te zien geven, alle schijn bestaat voor het in gebruik geweest zijn van Zuid-Indische tractaten.

Nog andere punten wijzen naar Zuid-Indië.

Toch is naar mijne meening het Zuidelijk deel van het schiereiland niet de streek, waaruit de kunstenaars stamden.

Zooals reeds opgemerkt, mag in de overeenstemming van kunstelementen met voorschriften van Zuid-Indië nog niet met stelligheid de toepassing van geen andere dan Zuid-Indische castra's worden gezien. En zelfs al ware dit het geval, dan bewijst dit nog niet onomstootelijk dat de kunstenaars Zuid-Indiërs waren. Wij moeten de kunstwerken in Indië met die van Java vergelijken.

Deze afkomst van de Javaansche kunst in Indië met *eenige zekerheid* vast te stellen is echter onder de bestaande omstandigheden vrijwel ondoenlijk.

Het gebrek aan materiaal om de kunstontwikkeling in Indië zelf historisch na te gaan en de onmogelijkheid om de kunstwerken zelf herhaaldelijk en vergelijkend te bezien en nauwkeurig te bestudeeren, verplicht ons genoeg te nemen met het raadplegen van te weinig afbeeldingen.

Een systematische studie zou noodig zijn om met gezag te spreken. Niettemin brengt de belangwekkendheid van het vraagstuk mij in de verleiding aan de hand van de weinige gegevens een onderzoek te doen.

Ter bepaling van het vermoedelijk gebied zal getracht worden dit allereerst door eliminatie van andere gebieden zoo dicht mogelijk te benaderen.

Noord-Indië, hoewel eigenlijk de evolutie-basis der Indische kunsten, valt dadelijk af. In den Gupta tijd, waarin vermoedelijk al Indische kunstenaars naar Java trokken, had de N. Indische bouw- en beeldhouwkunst onmiskenbaar andere tendenzen dan de later vallende Javakunst ondanks enkele verwantschapstrekken.

Als Zuid-grens van Noord-Indië zij in dit verband ruwweg aangenomen een lijn van de Indus delta naar de Ganges delta.

Wanneer wij ons nu Zuidelijker wenden en daar kunstwerken aantreffen, die de Javaansche meer nabij komen, moeten wij er rekening mede houden, dat de Zuidelijker kunsten toch in Noordlijk Indië wortelen en misschien de kunstschole van Midden- en Zuid-

Indië grootendeels door kunstenaars uit het Noorden gevormd werden.

Het relatief sterk uiteenloopen der kunstopvattingen en het groote verschil in motieven beperkt het opsporen van verwantschap ook hier tot gissen.

Beschouwen wij nu het Zuidelijkste deel van Indië met de Krishna als Noordgrens.

Een feit is, dat de bouwwerken uit de VII en VIII eeuw in Zuid-Indië, meer in het bijzonder de ratha's ten Z. van Madras, het algemeen bouwschema der Midden-Java tempels vertoonen door hun opbouw in opstapeling van gradueel slinkende lichamen, met kluisvormige bekroningsstukken, en door hun krachtige geleding.

Dit bouwtype is echter naar alle waarschijnlijkheid afgeleid van Noordelijker voorbeelden en niet oorspronkelijk Z. Indisch.

Vooraf treft als verschil met de Java monumenten — afgezien van de edeler vormgeving en geheel andere toon bij deze — het opvallend motief van een tweetal uiterst karakteristieke bouwelementen: de kroonlijst en het pilasterkapiteel: beide hebben in Z. Indië in dien tijd stereotype vormen, die zich maar weinig wijzigen. De kroonlijst heeft namelijk steeds den overhangenden neergebogen Chhajavorm, terwijl het kapiteel steeds als opperste bekroning een draagkussen heeft, afgeleid van een houten consolesamenstelling.

De steil neergebogen vorm voor alle afdekkende deelen komt als motief geregeld terug, zooals eerder besproken.

Deze opvallende vormelementen kenmerken een diep gewortelde traditie, die op Java blijkbaar ontbrak.

In de Z. Indische bouwvoorschriften zal dan ook ongetwijfeld van deze stereotype vormen, op Java onbekend, gewag zijn gemaakt. Ook de ornamentering van de Chhaja is standvastig en "opgelegd".

Bij den lateren Kailasa tempel te Ellora (ca. 750) — en bij nog andere bouwwerken — komen deze motieven eveneens voor.

In enkele sculptures van Ellora evenwel, dateerend vermoedelijk uit de VIIIe. of IXe. eeuw, zien wij voor het eerst een kroonlijstvorm, welke eenige overeenkomst heeft, met den vorm van de Tjandi Pawon.

Ook vertoonen die sculptures beelden, omlijst door pilasters met overwelfende ornamentboog, juist als op Java, in een vorm, die voor zoover mij bekend, in Zuid-Indië niet voorkomt.

De samenstelling van de kapiteel geleding van Midden-Indië staat ook dichter bij Midden-Java dan de Zuid-Indische.

Onze aandacht wordt daardoor op Midden-Indië gevestigd.

Bekijken wij nu andere bouwplaatsen, gelegen in deze streken van de oude Chalukya en Andhra gebieden tusschen de Krishma en de Nerbada, dan merken wij naast even groote verschillen en overeenkomsten als van Zuid-Indië met Midden-Java toch weer karakteristieke overeenkomsten met Java op, waar Z. Indië niets tegenover te stellen heeft.

In Ajanta en Sirpur komen in bouwwerken en rots-sculptures uit ongeveer denzelfden tijd de Javaansche beelden voor, zoomede de forsche liggende "ojief" vorm (padma met platten band) der kroonlijst in den geest van Java.

Eerst later (ca. Xle. eeuw) zien wij deze profiellijn in Mysore toepassen.

Zijn wij nu geneigd om, onder den indruk van deze overeenkomsten van Midden Indië met Midden Java—overeenkomsten, merkwaardig door exclusiviteit—en van de essentieele verschillen in détailsmaak ten aanzien van Z. Indië opgemerkt, ons van dit oude Pallava gebied af te wenden, nog sterker wordt die neiging als wij de sculptures beschouwen. Uit de plastiek zien wij, dat er tusschen Z. Indië en Java geen innige artistieke verwantschap kan hebben bestaan, terwijl duidelijk wordt, dat de beeldhouwers van Midden Java en die van Midden Indië in elk geval door gelijke kunstininstincten werden geleid.

In Zuid-Indië mist het figurale beeldhouwwerk het soepele, buigzame karakter en het natuurlijk evenwicht, die de Midden-Indische en Java sculptures gemeen hebben.

De beelden in Zuid-Indië uit den tijd samenvallend met de Midden-Java periode zijn gezwollen van vorm, afgemeten van gebaar, verstard in de bewegingen missen de aanvallige gratie, die in de Midden-Indische en Midden-Javaansche sculptures zoo bekoorlijk is. De bevallige pose, het lenige modelé van het Java beeldhouwwerk vindt men in dien tijd alleen terug in Midden-Indië: Elephanta, Ellora, Ajanta, Aihole, Sirpur, Dhamtari. Ook in algemeenen verschijningsvorm, in physionomische trekken en in ornamentiek is, met alle verschillen, de verwantschap van Java en Midden-Indië grooter.

Bij vergelijking met de Midden-Indische sculptures, treft bij de Java figuren een zekere kneedbaarheid of molligheid, ten gevolge misschien van verwaarloozing, in meerdere mate der anatomie. Ook hebben de Java koppen beminnelijker uitdrukking. De verschillen in dé-

Links boven — Barabudur relief. (Java 9de eeuw)

Rechts boven — Relief van de Isurumuniya tempel bij Anuradhapura (Ceylon), door Indische archeologen gesteld op ca 200 v. C. (vermoedelijk vele eeuwen te vroeg gedateerd).

Dit in graniet gehouwen meesterstuk kan, zoowel om zijn kracht van uitdrukking als om zijn mooie factuur naast de beste Java-reliefs gesteld worden.

Links beneden — Relief van de Tjandi Sadjiwan (laat-tijd Midden Java).

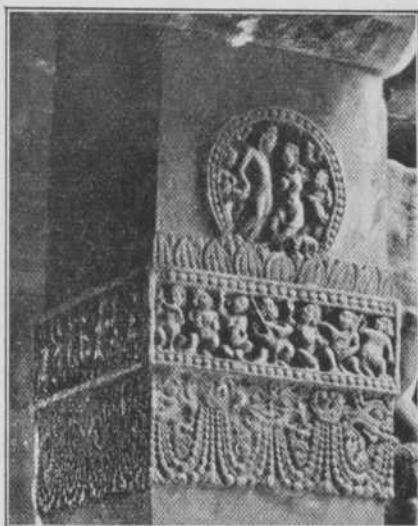
Rechts beneden — Kolom van een tempel bij Aihole (Midden-Indië) uit Havell's Ancient and Mediaval Architecture in India and Ceylon; door HAVELL gedateerd ca 600. (vermoedelijk een eeuw later)

Deze sculptures hebben een onmiskenbare verwantschap in opvatting en artistieke behandeling. Let op de ongedwongen lenigheid der houdingen, de soepelheid van modelé en de gelijkenis tusschen de typen in deze willekeurig gekozen voorbeelden.

Het werk sluit elke gedachte aan dorre conventie of strenge voorschriftmatigheid uit. De eigenaardige stijl in teekening en modelé van dit beeldhouwwerk en de overeenkomstige beitelvoering houden met afgepaste maten en voorgeschreven attributen in het geheel geen verband, zelfs al zijn die daarin opgenomen.

De verklaring van de Hindoe-Javaansche kunst uit gevonden voorschriften (van vermoedelijk nog wel veel later datum) is een ongehoordheid.

Van echte Javanen, met een beslist eigen en ander-soortige kunstopvatting, kan een stijl als van de Hindoe-reliefs onder geen omstandigheid afkomstig zijn.

tails van den lichaamstooi zijn niet van dien aard om verwantschap uit te sluiten.

In landen, door de oceaan gescheiden en door volken van totaal verschillende rassen bewoond, landen met een ongelijke kultureele ontwikkelingsgeschiedenis, kunnen in omstreeks denzelfden tijd alleen kunstenaars van dezelfde afstamming zich op zoo verwante wijze geuit hebben.

Voor mij bestaat op dit punt niet de minste twijfel. Wij zien hetzelfde gevoel voor rythme, dezelfde buigzaamheid van vorm, dezelfde rijke, weeke modulatie van toon; elementen van innerlijk leven, die karakteristiek zijn voor den kunstenaarsgeest.

Al mochten dus de Hindoe heerschers der Midden Java periode uit Zuid Indië afkomstig zijn en de religieus-kultureele invloeden van dit gebied uit het sterkst hebben ingewerkt, toch moeten m. i. de kunstenaars-geslachten van Midden-Java, die hunne gaven in dit land op zoo merkwaardige wijze ontwikkelden, grooten deels afkomstig zijn uit Midden-Indië, althans van gelijke afstamming zijn als de kunstenaars die daar werkten.

Ik moet eenig voorbehoud maken.

In de eerste plaats heb ik al opgemerkt, dat de kunstscholen van Midden-Indië hun ontstaan vermoedelijk dankten aan Noordelijke kunstenaars. Kunsthistorische gegevens ontbreken op dit punt. De Indische kunst vertoont enorme lacunes. Het is daarom niet uitgesloten, dat bedoelde Noordelijke kunstenaars eenige geslachten vóór de Midden-Indische en vóór de Midden-Java kunstperiode, niet over Midden-Indië, maar rechtstreeks naar Java immigreerden!

Opmerkelijk is, dat ook de oude, uit de eerste eeuwen onzer tijdrekening dateerende sculptures van Ceylon, toenmaals bewoond door een hoog ontwikkeld kultuurvolk van Arische afstamming, dezelfde verwantschapstrekken met Java bezitten. In andere opzichten zijn in de Ceyloneesche kunst echter groote afwijkingen opvallend.

Zoo bemerken wij een ongelijke verspreiding van hetzelfde kunstenaarsras over Indië, Ceylon, Java, Sumatra en andere ondergeschikte streken. In al die streken ondergingen zij den invloed van de natuur, van de omgeving, ontwikkelden zij een bepaalden stijl en vonden allengs nieuwe motieven.

Wij zien hun karakteristieke kunstgezindheid het zuiverst tot uiting komen — tenminste naar de behouden kunstresten beoordeeld — in het Z. ganges gebied, Midden-Indië, Java en Ceylon.

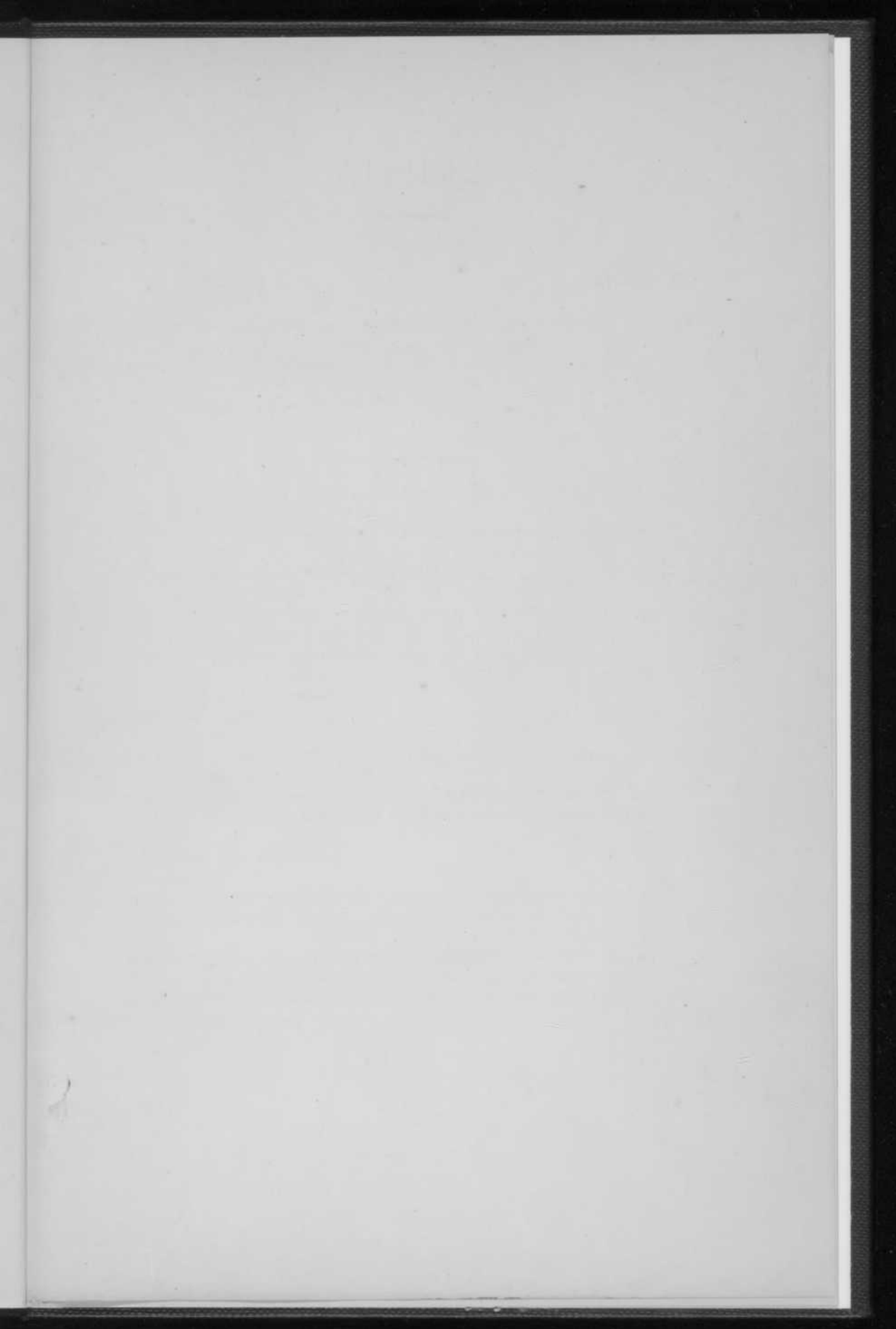
* * *

Voorloopig was alleen sprake van de Midden-Java kunst.

De Hindoe architectuur van Oost-Java, waarvan de kunsthoedanigheden naar mijne meening niet naar waarde worden geschat, eischt een afzonderlijke behandeling.

Bandoeng, Januari 1924
C. P. WOLFF SCHOEMAKER.

* * *

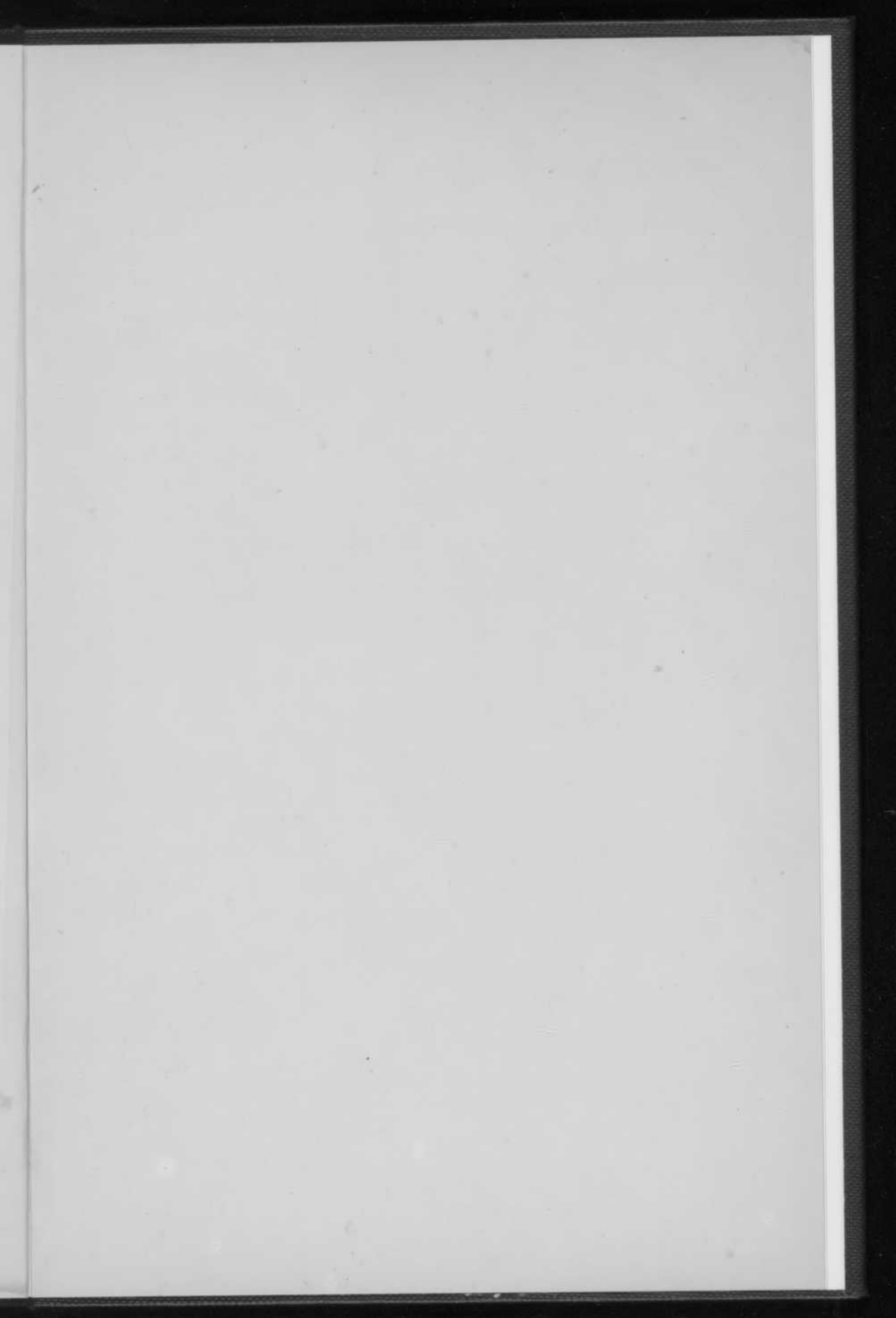

ERRATA

Voorwoord:

Pag.	1.	7e regel van onder achter het woord <i>hooger</i> , moet de <i>komma</i> vervallen
"	2.	10e " " boven " " " besliste, " " " "
"	3.	13e " " onder " " " <i>Javaan</i> , een <i>komma</i> te plaatsen
"	3.	12e " " " " " <i>Indië</i> , " " " "
"	4.	16e " " " " " <i>worden</i> , moet de <i>komma</i> vervallen
"	5.	14 " " boven " " " <i>loodrechte</i> , moet " vervallen

Pag.	17.	3e regel van onder staat: de geweldige koepelbouw lees: <i>den geweldigen koepelbouw</i>
"	27.	13e regel van onder staat: der <i>rythme</i> , lees: <i>de rythme</i>
"	32.	7e " " " fractuur " <i>factuur</i>
"	34.	1e " " " achter het woord <i>herinneringsbeelden</i> een <i>komma</i> te plaatsen
"	39.	in de noot 2e regel staat: qetr. lees: betr. en achter het woord <i>teekeningen</i> een <i>komma</i> te plaatsen.
"	41.	7e regel van onder achter het woord <i>bouw</i> , een <i>komma</i> te plaatsen
"	42.	2e " " " " " <i>deelen</i> , " " " "
"	42.	1e " " " " " <i>zamen</i> , " " " "
"	47.	8e " " " " " <i>gevolgtrekkingen</i> , een <i>komma</i> te plaatsen
"	50.	12e regel van boven achter het woord <i>bouwvoorschriften</i> , een <i>komma</i> in te de van een punt
"	51.	12e regel van boven staat: van steenhouwer lees: van den steenhouwer
"	62.	3e regel van boven achter het woord <i>volk</i> , een <i>komma</i> te plaatsen
"	62.	4e regel " " " " " <i>nomen</i> , " " " "
"	62.	6e " " " " " <i>intelligente</i> , een <i>komma</i> te plaatsen
"	64.	laatste regel achter het woord <i>prematuur</i> , een <i>komma</i> te plaatsen
"	76.	4e regel van onder staat: bij den <i>Javanen</i> lees: <i>bij de Javanen</i>
"	79.	4e regel van boven staat: als, lees: <i>dan</i>
"	81.	8e regel van boven achter het woord <i>China</i> , een <i>komma</i> te plaatsen
"	89.	15e regel van onder staat: geheel andere, lees: <i>geheel anderen</i>
"	93.	13 regel van onder achter het woord <i>grooten</i> , een <i>koppelteeken</i> te plaatsen.

DRUKKERIJ G. C. T. VAN DORP & Co. - BANDOENG

